

DİYANET İSLAM ANSİKLOPEDİSİ'NİN İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ İLE İLGİLİ MADDELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Evaluation of The Articles of The Diyanet Islamic Encyclopedia on The History of Islamic Sects**

İsmail AKKOYUNLU***

Öz

İslam kültür ve medeniyetine dair Müslümanlar tarafından oluşturulan ilk sistemli ansiklopedi çalışması olan Diyanet İslam Ansiklopedisi, İslam Bilimleri açısından temel bir kaynak eser niteliğindedir. İslam'la ilgili ilim, tarih ve medeniyete ait 20.000'den fazla madde içeren eser; İslamî ilimlerin farklı disiplinleri açısından da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ansiklopedinin önemli bilgiler içerdiği disiplinlerden biri de İslam Mezhepleri Tarihi'dir. Bu disiplinle ilgili çok sayıda madde içeren eser, alanın uzmanları tarafından ilk başvuru kaynaklarından biri olarak kullanılmakta ve bu yönüyle takdir edilmektedir. Bununla birlikte diğer alanlarda olduğu gibi Mezhepler Tarihi alanı ile ilgili maddelerin de bir bütün olarak değerlendirilmesi ve bazı tespitlerde bulunması önem arz etmektedir. Bu

Abstract

The Diyanet Islamic Encyclopedia is the first systematic encyclopaedia work created by Muslims on Islamic culture and civilization. This encyclopedia is a fundamental resource in terms of Islamic science. The work contains more than 20,000 articles related to Islam, science, history and civilization, and contains important information in terms of different disciplines of Islamic sciences. One of the disciplines that the encyclopedia contains important information is the History of Islamic Sects. The work containing numerous articles on this discipline is used and appreciated by field experts as one of the first reference sources. However, as in other fields, it is important to evaluate the articles related to the History of Sects as a whole and make some determinati-

* Bu makale, *Mevlana İlahiyat ve Felsefe Kongresi*'nde sunulan "Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin İlk 22 Cildindeki İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Maddeleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı tebliğe ansiklopedinin son 22 cildi ile Ek-1 ve Ek-2'de yer alan maddelerin ilave edilerek yeniden gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur.

** This article was created by re-examining the paper of "An Evaluation of The Articles of The Diyanet Islamic Encyclopedia of First 22 Volumes on The History of Islamic Sects", which was presented in Mevlana Congress on Philosophy and Theology, by adding the articles listed in the last 22 volumes, Supplement-1 and Supplement -2.

*** Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
orcid.org/0000-0002-2256-5120 | iakkoyunlu@ankara.edu.tr

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
23.05.2018	09.06.2018	30.06.2018

DOI 10.18403/emakalat.426539

amaçla makalemizde Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Mezhepler Tarihi ile ilgili maddeleri; mezhep, fırka, kavram, eser ve şahıs gibi değişkenler üzerinden ele alınacak ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Böylelikle Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Mezhepler Tarihi ile ilgili maddelerinin genel görünümünün ortaya çıkarılmasına ek olarak alanla ilgili mezhep, fırka, kavram, eser ve şahısların birlikte ve bir bütün halinde görülmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Mezhep, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Kavram, Eser, Şahıs.

ons. For this purpose, our article discusses the articles of the History of Sects of the Diyanet Islam Encyclopedia in the context of sect, concept, works and persons and these articles will be critically evaluated through a comparative approach. Thus, it is aimed to reveal the general view of the articles of Encyclopedia related to the History of The Sects and to see sects, concepts, works and individuals related to the field together and as a whole.

Keywords: History of Islamic Sects, Sect, The Diyanet Islamic Encyclopedia, Concept, Work, Person

GİRİŞ

Ansiklopediler, hazırlandıkları devirlerdeki ilim, kültür, sanat ve teknik gibi çeşitli dalların tamamı veya belli bir bölümüyle ilgili şahıs, eser, coğrafi bölge ve müesseselerin tanıtımı veya kelime, kavram, olay ve konuların izahı gibi her türden bilgiye belli bir sistem içinde yer veren metinlerdir. Gerek alfabetik gerekse sistematik düzenlemeleriyle farklı konulara ait bilgi kümelerini kısa zamanda bulmaya yarayan aynı zamanda konular arasındaki bağıntıları da belirten ansiklopediler, çok defa birden fazla ilim adamının sistemli ve uzun süren çalışmaları sonucunda ortaya çıkan hacimli ve kuşatıcı eserlerdir.¹

Latince bir kelime olan “encyclopaedia”, Yunanca “enkyklios paideia”dan gelmektedir. Bilgi dairesi, bilgi çemberi, genel eğitim ve öğretim anlamlarındaki ansiklopedi kelimesi, alfabetik veya sistematik düzenlemeleriyle her türlü konuya veya belli bir alana ait bilgilere kısa zamanda ulaşmaya imkân tanır. Aynı zamanda bu kelime, bilgiye belirli bir sistem içinde yer veren ilk başvuru kaynaklarına verilen ad olarak karşımıza çıkmaktadır. Ansiklopedi kelimesinin günümüzdeki bilinen anlamında kullanılması, XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte ansiklopedik mahiyetteki eserlerin ortaya

¹ Ayhan Aykut, “Ansiklopedi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 217.

çıkış serüveninin çok daha eski devirlere uzandığı bilinmektedir. İlk ansiklopedi örneklerinin Yunan öncesi devirlerde Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin medeniyetlerinde mevcut olduğu ileri sürülse de bilinen ilk örnek, M.Ö. 370 yılı civarında Eflatun'un yeğeni Speusippos tarafından kaleme alınmış olan *Similitudes*'tir. Yine M.Ö. 149'da ölen Romalı devlet adamı ve hatip Cato'nun oğluna yazdığı mektuplardan oluşan ve bugün elimizde bulunmayan *Praecepta ad filium* da ilk örnekler arasında gösterilmektedir. Eskiçağ'ın Doğu'da yazılan ilk ansiklopedik eserine baktığımızda ise karşımıza 220 yıllarında Çin imparatorunun emriyle kaleme alınan *Huang Jan*'in çıktığı görülür.²

İslam âlemindeki ansiklopedi geleneğine bakıldığında ilk hadis yazımlarına ek olarak tefsir, siyer, rical ve tabakat kitapları tam olarak ansiklopedik eserler kabul edilmemektedir. Bununla birlikte bu yazılı materyalin ilk ansiklopedik eserlerin hazırlayıcıları konumunda görülmesi mümkündür. İslam âleminde ansiklopedi geleneğinin ortaya çıkışında Abbâsî Halifesi Me'mûn (m. 813-833) zamanında başlayan tercüme faaliyetlerinin büyük katkısının olduğu görülmektedir. Bu tercümelemler, İslamî ilimler sahasındaki çalışmalara tıp, eczacılık, zooloji, astronomi vb. ilimler alanındaki faaliyetlerin eklenmesine katkı sağlamış böylelikle de ilk ansiklopedilerin ortaya çıkışına uygun bir zemin hazırlamıştır.³ Cahız'ın *Kitâbu'l-Hayevân*'i ile *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i, ilk ansiklopedik eserlere giriş sayılsa da Müslümanlara ait ilk ansiklopedik eser olarak İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-Ahbâr*'i kabul edilmektedir.⁴ Osmanlı'ya baktığımızda ansiklopedi geleneğinin daha çok tezkire veya tabakat türü kitaplar üzerinden yürüdüğünü görürüz. Türkiye'deki ilk ansiklopedi ise Ali Suavi tarafından *Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Mearif* adı altında fasiküller halinde yayınlanmaya başlamış fakat bu çalışma tamamlanamamıştır. Ahmed Rifat Efendi'nin

² Aykut, "Ansiklopedi", 3: 217; krş. F. Betül Altıntaş, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine Hadis Maddeleri Ekseninde Eleştirel Bir Yaklaşım", *Bilimname*, 29/2, (2015): 296.

³ Aykut, "Ansiklopedi", 3: 218.

⁴ Ahmet Subhi Furat, "Arap Edebiyatında İlk Ansiklopedik Eserler", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 7/1-2 (1978): 7.

Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye isimli eseri Türkçe’de tamamlanmış ilk ansiklopedi olarak tarihte yer edinmiştir.⁵

Literatürde “İslâm Ansiklopedisi” adıyla yayımlanan ilk çalışma olarak karşımıza *The Encyclopedia of Islam* çıkmaktadır. Modern Oryantizm çalışmalarının bir neticesi olarak görülen bu çalışma, Leiden’de 1901–1939 arasında üç Batı dilinde (Almanca, Fransızca ve İngilizce), dört asıl ve bir ilave cilt olmak üzere beş cilt halinde basılmıştır. 6176 madde içeren bu eser, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından daha çok İstanbul Üniversitesi öğretim elemanlarından oluşturulan bir heyete tercüme-telif yoluyla Türkçe olarak hazırlanmış ve 1940–1987 yılları arasında on beş cilt halinde “İslam Ansiklopedisi” adıyla yayınlanmıştır.⁶ 1954 yılında yayıncı Brill, ansiklopedinin ikinci edisyonunu *The Encyclopaedia of Islam New Edition* adı ile yayınlamaya başlamıştır. Bu edisyonun neşri, ekleriyle birlikte 2007 yılına kadar devam etmiştir. 2006 yılına geldiğinde ise yayınevi, *The Encyclopaedia of Islam*’ın yeni bir edisyonunun basılmaya başlayacağını duyurmuştur. Henüz tamamlanmamış olan *Encyclopaedia Of Islam Three*, 2007 yılında fasiküller halinde yayımlanmaya başlamıştır.⁷

1901–1939 yılları arasında basılan *The Encyclopedia of Islam* ve onun Türkçe’ye çevrilmesiyle literatüre kazandırılan Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi’ndeki yanlışların tashihi ve eksikliklerin tamamlanması amacıyla Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Araştırmaları Merkezi bünyesinde 1983 yılında İslâm Ansiklopedisi çalışmasını başlatmış ve 1988’de bu ansiklopedinin birinci cildini yayınlamıştır.⁸ Ansiklopedinin kırk dördüncü yani son cildi ise 2013 yılında yayınlanarak *DİA*’nın yayım süreci kırk dört ciltle tamamlanmıştır. Daha

⁵ Aykut, “Ansiklopedi”, 3: 223; krş. Altıntaş, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine Hadis Maddeleri Ekseninde Eleştirel Bir Yaklaşım”, 297.

⁶ Orhan F. Köprülü, “İslâm Ansiklopedisinin Mahiyet ve Kıymeti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 12/3 (Mayıs-Haziran 1973): 161-162; İsa Akalın, “Hadis İlmi Açısından Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nin (DİA) Tahlili”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, 13/25 (2015): 142.

⁷ Altıntaş, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine Hadis Maddeleri Ekseninde Eleştirel Bir Yaklaşım”, 297; krş. F. Betül Altıntaş, “Encyclopaedia Of Islam Three” Üzerine Editör Everett K. Rowson ile Bir Söyleşi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 11/3 (2011): 205-223.

⁸ Ahmet Yaman, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma”, *S.Ü.İ.F.D.*, 10 (2000): 120-121.

sonra ise *DİA*'nın eksik kalan maddelerini tekmil etmek üzere 2016 yılında Ek-1 ve Ek-2 şeklinde iki ciltlik ilave yayınlar yapılmıştır. Günümüzde elektronik ansiklopedi ortamına aktarılan *DİA*'nın mevcut maddeleri bir yandan güncellenirken bir yandan da bu maddelere yenilerinin ilave edilmesi planlanmaktadır.

DİA, İslamî ilimlerin 20. yüzyılda ülkemizde gösterdiği büyük gelişme ve ulaştığı seviye ile araştırmacıların bilgi ve kültür ufuklarının derinliğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere kural olarak ansiklopediler, ele aldığı her konuda bilginin kapsayıcı bir bütünü vermeyi gaye edinmiş bilgi kaynaklarıdır. *DİA*'ya baktığımızda ise bu kurala, yine bir ansiklopedide güdülen şu üç amaç doğrultusunda uyulduğu söylenebilir: Belirli bir disiplinle ilgili güncel bilgileri içermek; bu bilgileri sistematik bir biçimde sunmak ve bilgiye en kolay yoldan ulaşılmasını sağlamak.⁹

Sebilürreşad Dergisi'nin 11 Kasım 1922 tarihli 521. sayısında, muhtemelen Mehmed Akif'in yazdığı "Sebilürreşad" imzalı bir yazıda, telif ürünü yerli bir İslam Ansiklopedisi'ne duyulan ihtiyaç şu şekilde ifade edilmiştir: "İslam'ın hakikatlerini ve yüceliklerini neşretmek için, müslümanların dinî ve sosyal durumlarını tetkik için bir İslam Ansiklopedisi'nin yayımlanması, zaruri bir iştir. Bu derece zorunlu olan bir ansiklopediden mahrum bulunmamız büyük bir kusurdur".¹⁰ Mehmet Akif'in bahsettiği türden bir ihtiyacın karşılanması amacıyla oluşturulan *DİA*, hem İslam kültür ve medeniyetinin genel bir panoramasını ortaya koymakta hem de bu manzara üzerinden vakianın tespitini sağlayıp sonraki araştırmalara kapı aralamaktadır.

İslam kültür ve medeniyetini hem tespit etmek hem de tanıtmak için Doğu'da ve Batı'da yapılan ansiklopedi çalışmalarının büyük bir eksikliği doldurduğu bilinmektedir. Bunların içinde oryantalistler tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisi* de yer almaktadır. Bu ansiklopedinin birçok konuda ilmî objektiflikten uzak olması, İslam dün-

⁹ Yaman, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma", 119.

¹⁰ Bu yazı, M. Said Hatiboğlu tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaman, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma", 119-120.

yasında telif bir ansiklopedinin hazırlanmasını zaruri kılan nedenlerin başında gelmektedir. Bu ihtiyaç ve düşünceden hareketle hayat bulan *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin* hemen her seviyedeki okurun ihtiyaçlarını karşılama amacına dönük olduğu ifade edilmektedir. Ansiklopedinin hazırlanmasında temel ilke olarak bütün maddelerin ulaşılması zor kaynaklar da dâhil olmak üzere güvenilir kaynaklara dayandığı, doğru bilgiler verdiği ve bazı maddelerde başka yerlerde geçen yanlış bilgilerin düzeltildiği vurgulanmaktadır. Bu bakımdan *DİA*'nın gerek metot gerekse bilgi yönüyle yeterli olduğu belirtilmektedir.¹¹ Zira *DİA*, İslam kültür ve medeniyetine dair birçok alanı mercek altına almıştır. Böylece hem bir ansiklopedi çalışmasının maksadı hâsıl olmuş hem de araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlanmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, telif ürünü ve yerli bir ansiklopedi olması açısından Türkiye'deki en önemli ansiklopedi çalışmalarının başında gelmektedir. *DİA*, "Her medeniyetin bir ansiklopedisi vardır" anlayışından hareketle ve Oryantalistler tarafından kaleme alınmış *Encyclopedia*'ya karşı Müslümanların kabul edebileceği yeni bir ansiklopedi olma iddiasıyla yola çıkmıştır. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000'i aşkın ilim adamı tarafından ve 500'den fazla kaynak eser kullanılarak yazılan 20.000'den fazla maddeyi sistematik bir tarzda, alfabetik bir düzen içinde ve her maddenin sonunda maddeye dair bibliyografya ile sunmaktadır. Bu eser, bizzat Müslümanların kendi dinî ilimlerini, tarihlerini, sanatlarını, edebiyatını, kültür ve medeniyetini kuşatacak kapsamlı bir ansiklopediye olan ihtiyacın bir ürünü olarak görülebilir. Zira bilinmektedir ki *DİA*, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin konularının kendi bilginlerinin kaleminden ilmi ve tarafsız verilere dayalı bir biçimde ortaya konulması hedefiyle yola çıkmıştır.¹²

¹¹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Önsöz, İstanbul, 1988. krş. M. Necmettin Bardakçı, "Diyanet İslam Ansiklopedisi "İbn Meserre" Maddesi Hakkında Bazı Düşünceler", *Araştırmalar - İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 2/3-4 (2000): 117-118.

¹² Altıntaş, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine Hadis Maddeleri Ek-seninde Eleştirel Bir Yaklaşım", 298.

Tüm işlevsel, ilmî ve olumlu yanlarına rağmen *DİA*'da diğer akademik çalışmalarda da bulunabilen bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu hususların tespiti ve giderilmesi, Ansiklopedinin daha profesyonel hale gelmesi yolunda katkıda bulunacak bir çaba olarak görülmektedir. Çalışmamız da bu noktadan hareketle hazırlanmış ve *DİA*'nın İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili maddeleri daha çok tasvirî ama çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca belirtilmelidir ki çalışmamız, bu alanda ilk olma özelliği taşımamaktadır. Zira son dönemlerde *DİA* maddeleri ile ilgili benzer muhtevaya sahip bazı araştırmalar kaleme alınmıştır. Aynı amaca dönük olarak oluşturulan çalışmalarda *DİA*'nın hadis, tefsir ve fıkıh alanına ait bazı ciltleri ve maddeleri konu edinilmiştir. Ayrıca bir ya da iki ciltte yer alan maddelerin analizine ek olarak sadece bir maddenin analiz edilmesi şeklinde de çalışmalar yapılmıştır.¹³ Bu çalışmada ise yukarıda da belirtildiği gibi *DİA*'nın İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili maddeleri ele alınmış ve bu maddeler, farklı değişkenler üzerinden tasnif ve tahlile tabi tutulmuştur.

A. MEZHEPLER VE FIRKALAR

1. “**Abbadiyye**” (Mutezile'nin önde gelen kelâmcılarından Abbad b. Süleyman es-Saymerî'nin fikirlerini benimseyenler için kullanılan kavram) c. I, s. 16. (bkz. Abbad b. Süleyman es-Saymerî)
2. “**Acaride**” (Horasan'da yayılmış olan bir Haricî fırkası) c. I, s. 318. (Mustafa Öz)
3. “**Ahbariyye**” (İmamiyye Şiası İçinde dinî hükümlerin kaynağı olarak imamların rivayetlerini kabul edenlere verilen ad) c. I, s. 490. (Metin Yurdagür)
4. “**Avfiyye**” (Haricî fırkalardan Beyhesiyye'nin Bir Kolu) c. IV, s. 116. (bkz. Beyhesiyye)
5. “**Avniyye**” (Haricî fırkalardan Beyhesiyye'nin Bir Kolu) c. IV, s. 125. (bkz. Beyhesiyye)
6. “**Ayniyye**” (Hz. Ali'nin ilahlığını iddia eden aşırı Şii fırkalara verilen ortak ad) c. IV, s. 278. (bkz. Galiyye)

¹³ Bu çalışmalara kaynakçada yer verildiğinden burada ayrıca değinilmemiştir.

7. **“Azafire”** (Müşebbihe’den İbn Ebu’l-Azafir’in ilahlığını iddia edenlere verilen ad) c. IV, s. 299 (bkz. Müşebbihe)
8. **“Azriyye”** (Hariciler’den İbn Azre’nin fikirlerini benimseyenlere verilen ad) c. IV, s. 351. (bkz. Hariciler)
9. **“Bahailik”** (İran’da Mirza Hüseyin tarafından kurulan mezhep) c. IV, s. 464. (E. Ruhi Fığlalı)
10. **“Bakriyye”** (İmametın Zeynelabidin’den sonra oğlu Muhammed Bakır’a intikal ettiğini iddia edenlere verilen ad) c. IV, s. 536. (bkz. Muhammed el-Bakır)
11. **“Bakliyye”** (Karmatiler’den bir gruba verilen ad) c. IV, s. 547. (bkz. Karmatiler)
12. **“Batıniyye”** (Nasların zahiri anlamlarını kabul etmeyen, gerçek anlamlarının masum imamlar tarafından bilinebileceğini savunan fırkaların ortak adı) c. V, s. 190. (Avni İlhan)
13. **“Beceliyye”** (Hicri III. asırda Kuzey Afrika Berberileri arasında faaliyet gösteren Şii fırka) c. V, s. 287. (bkz. Beceli, Hasan b. Ali)
14. **“Behaşime”** (Mutezile kelâmcılarından Ebu Haşim el-Cübbai’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. V, s. 345 (bkz. Ebu Haşim el-Cübbai)
15. **“Behşemiyye”** (Mutezile kelâmcılarından Ebu Haşim el-Cübbai’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. V, s. 359. (bkz. Ebu Haşim el-Cübbai)
16. **“Bekriyye”** (Bekir b. Uhtu Abdülvahid b. Zeyd’in mensuplarından teşekkül eden bir fırka) c. V, s. 370. (Mustafa Öz)
17. **“Berbehariyye”** (Ali b. Halef el-Berbehari’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. V, s. 477. (bkz. Berbehari)
18. **“Beyâniyye”** (Aşırı Şia’ya mensup olan Beyan b. Seman’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ortak ad) c. VI, s. 32. (bkz. Beyan b. Seman)
19. **“Beyhesiyye”** (Hariciler’in Ebu Beyhes Heysam b. Cabir’e nispetle anılan bir kolu) c. VI, s. 65. (Mustafa Öz)

20. “**Bezîgiyye**” (Hattabiyye’ye mensup olan Beziğ b. Musa’nın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VI, s. 103. (bkz. Hattabiyye)
21. “**Bid’iyye**” (Haricî Sealibe fırkasına bağlı kelâmcılardan Yahya b. Arsem’in görüşlerini benimseyenlerle Mürctie’ye bağlı bir fırkaya verilen ad) c. VI, s. 135. (bkz. Sealibe, Mürctie)
22. “**Bişriyye**” (Bişr b. Mutemir’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VI, s. 225. (bkz. Bişr b. Mutemir)
23. “**Bohra**” (Hint asıllı Mustali İsmaililer’in meydana getirdiği bir fırka) c. VI, s. 273. (Mustafa Öz)
24. “**Burgusiyye**” (Muhammed b. İsa’nın fikirlerini benimseyenlere verilen ad) c. VI, s. 429. (bkz. Neccariyye)
25. “**Bütriyye**” (Zetdi Kesirünneva ve Hasan b. Salih’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad.) c. VI, s. 496. (bkz. Zeydiyye)
26. “**Ca’feriyye**” (Mu’tezile kelâmcılarından Cafer b. Harb ve Ca’fer b. Mübeşşir’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 4. (bkz. Cafer b. Harb, Cafer b. Mübeşşir)
27. “**Câhiziyye**” (Mutezile kelâmcılarından Amr b. Bahr el-Cahız’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 26. (bkz. Câhiz)
28. “**Carudiyye**” (Zeydiyyeden Ebu’l-Carud Ziyad b. Münzir’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 160. (bkz. Zeydiyye)
29. “**Cebriyye**” (İnsanlara ait ihtiyari fiillerin ilahi irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adı) c. VII, s. 205. (İrfan Abdülhamid)
30. “**Cehmiyye**” (Cehm b. Safvan’ın itikadî görüşlerinden oluşan mezhebe ve bu mezhebi benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 234. (Şerafeddin Gölcük)
31. “**Cenahiyye**” (Cafer b. Ebu Talib’in oğlunun torunu Abdullah b. Muaviye’yi imam kabul edenlere verilen ad) c. VII, s. 353. (bkz. Abdullah b. Muaviye)
32. “**Cennabiyye**” (Bahreyn Karmatileri’nin reislerinden Ebu Tahir el-Cennabî’ye uyanlara verilen ad) c. VII, s. 373. (bkz. Cennabî, Ebu Tahir)

33. **“Ceririyye”** (Zeydiyye’den Süleyman b. Cerir’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 413. (bkz. Süleyman b. Cerir)
34. **“Cevalikiyye”** (Şia kelâmcılarından Hişam b. Salim el-Cevaliki’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 437. (bkz. Cevalikî, Hişam b. Salim)
35. **“Cevariyye”** (Müşebbihe’ye mensup olan Davud el-Cevari’bin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VII, s. 442. (bkz. Müşebbihe)
36. **“Cübbâiyye”** (Basra Mutezilesi’nin reislerinden Ebû Ali el-Cübbâi’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. VIII, s. 102. (bkz. Cübbâi, Ebû Ali)
37. **“Dahhâkiyye”** (Haricîler’in İbaziyye fırkasına mensup olan Dahhâk b. Kays eş-Şari’ye bağlı bir zümrenin adı) c. VIII, s. 412. (bkz. İbaziyye)
38. **“Deysaniyye”** (Miladi II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başlarında İbn Deysân tarafından kurulan ve nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü benimseyen gnostik fırka) c. IX, s. 270. (Mustafa Öz)
39. **“Dıriyye”** (Mutezile âlimlerinden Dırar b. Amr’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. IX, s. 276. (bkz. Dırar b. Amr)
40. **“Dürzîlik”** (Fatimî halifelerinden Hâkim-Biemrillah döneminde Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan aşırı bir fırka) c. X, s. 39. (Mustafa Öz)
41. **“Ebteriyye”** (Zeydiyye âlimlerinden Hasan b. Salih ile Kesirünevâ el-Ebter’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. X, s. 83. (bkz. Zeydiyye)
42. **“Eftahiyye”** (Cafer es-Sadık’tan sonra imametini oğlu Abdullah el-Eftah’a intikal ettiğini kabul eden ve reisleri Ammar b. Musa’ya nispetle Ammariyye diye de anılan Şii grup) c. X, s. 479. (bkz. İmamiyye)
43. **“Ehl-i Hak”** (Daha çok Batı İran’da ve Irak’ın bazı bölgelerinde yayılan, eski dinlerden ve aşırı Şiilikten etkilenen bir fırka) c. X, s. 512. (Hamid Algar)

44. **“Ehl-i Sünnet”** (Hz. Peygamber ile ashabın dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler anlamında bir tabir) c. X, s. 525. (Yusuf Şevki Yavuz)
45. **“Esammiyye”** (Mutezile âlimlerinden Ebû Bekir el-Esamm’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XI, s. 357. (bkz. Esam, Ebû Bekir)
46. **“Esvâriyye”** (Mutezile âlimlerinden Ali el-Esvârî’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XI, s. 440. (bkz. Ali el-Esvârî)
47. **“Eşariyye”** (Ebu’l-Hasan el-Eşarî tarafından kurulan kelâm mektebi) c. XI, s. 447. (Yusuf Şevki Yavuz)
48. **“Etrâfiyye”** (Haricî âlimlerinden Galib b. Şazek’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XI, s. 500. (bkz. Acârîde)
49. **“Ezârîka”** (Haricîler’in ilk büyük fırkası) c. XII, s. 45. (Mustafa Öz)
50. **“Fazliyye”** (Mutezile âlimlerinden Fazl er-Rekaşî’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XII, s. 276. (bkz. Mutezile)
51. **“Fazliyye”** (Haricîler’in kollarından Sufriyye’ye bağlı bir grup) c. XII, s. 277. (bkz. Sufriyye)
52. **“Futahiyye”** (Cafer es-Sadık’tan sonra imametin oğul Abdullah el-Eftah’a intikal ettiğini kabul eden bu sebeple Eftahiyye ve reisleri Ammar b. Musa’ya nispetle de Ammariyye diye anılan Şii grup) c. XIII, s. 239. (bkz. İmamîyye)
53. **“Füdeykiyye”** (Önceleri Haricî liderlerinden Necde b. Amir’e bağlı iken daha sonra imamet konusunda onunla ihtilafa düşen Ebû Füdeyk’i reis kabul eden bir grup) c. XIII, s. 248. (bkz. Necedât)
54. **“Gamâmiyye”** (Hz. Ali’nin ölmediğini ileri süren ve onun bulut içinde yaşadığına inanan aşırı Şiîler’in bir kolu) c. XIII, s. 339. (bkz. Gâliyye)
55. **“Gassâniyye”** (Mürchie âlimlerinden Gassân el-Kûfi’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XIII, s. 398. (bkz. Mürchie)
56. **“Gaylâniyye”** (İlk Kaderiyye âlimlerinden Gaylân ed-Dımaşkî’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XIII, s. 415. (bkz. Gaylân ed-Dımaşkî)

57. **“Gurabiyye”** (Hz. Peygamber, iki karganın birbirine benzemesi kadar Hz. Ali’ye benzediği için Cebrail’in vahyi yanlışlıkla Ali yerine Muhammed’e indirdiğini iddia eden aşırı Şii bir grup) c. XIII, s. 199. (bkz. Gâliyye)
58. **“Hâbitiyye”** (İslam akaidine aykırı bazı inançlarıyla tanınan Ahmed b. Hâbit’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XIII, s. 369. (bkz. Ahmed b. Hâbit)
59. **“Hâdeviyye”** (Yahya b. Hüseyin el-Hadî-İlelhakk’a nispetle Yemen’de Zeydiyye mezhebine verilen ad) c. XV, s. 1. (bkz. Hadî-İlelhakk, Yahya b. Hüseyin; Zeydiyye)
60. **“Hafsiyye”** (Haricîler’in İbâziyye fırkasına mensup olan Hafs b. Ebû'l-Mikdâm’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XV, s. 124. (bkz. İbâziyye)
61. **“Hakâikiyye”** (Kurucusu bilinmeyen ve Kerrâmiyye’nin kollarından kabul edilen bir fırka) c. XV, s. 163. (bkz. Kerrâmiyye)
62. **“Hakemiyye”** (Şii âlimlerinden Hişam b. Hakem’in görüşlerini benimseyen ve Hişâmiyye diye de anılan Şii grup) c. XV, s. 177. (bkz. Hişâm b. Hakem)
63. **“Hâksâriyye”** (İran’da tarikata benzer özellikler taşıyan dinî bir fırka) c. XV, s. 208. (Zehra Tahiri Hakiki)
64. **“Halefiyye”** (Haricî fırkalarından Acârîde’ye mensup Halef el-Harici’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XV, s. 239. (bkz. Acârîde)
65. **“Hamziyye”** (Haricî fırkalarından Acârîde’ye mensup Hamza b. Edrek’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XV, s. 517. (bkz. Acârîde)
66. **“Harbiyye”** (Keysâniyye’ye mensup olan Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XVI, s. 120. (bkz. Keysâniyye)
67. **“Hariciler”** (Dinî ve siyasî konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleri ile tanınan fırka) c. XVI, s. 169. (Ethem Ruhi Fığlalı, Azmî M. S. es-Sâlihî-Mustafa Öz)

68. **“Hârisiyye”** (Hariciler’den İbâziyye’ye mensup iken bilâhare ayrılan Hâris b. Yezîd el-İbâzî’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XVI, s. 205. (bkz. İbâziyye)
69. **“Hârisiyye”** (Abdullah b. Muaviye’nin ruhunun İshak b. Zeyd b. Haris el-Ensari’ye intikal ettiğine inanan ve Cenâhiyye hareketi içinde yer alan aşırı Şii bir grup) c. XVI, s. 205. (bkz. Şia)
70. **“Haseniyye”** (Zeydiyye imamlarından Hasan el-Alevî’nin mensuplarına verilen ad) c. XVI, s. 378. (bkz. Hasan el-Alevî)
71. **“Haseniyye”** (Hasan-ı Basrî’nin görüşlerini benimseyen ve Mutezile’nin kolları arasında gösterilen bir fırka) c. XVI, s. 378. (bkz. Hasan-ı Basrî; Mutezile)
72. **“Hâşimiyye”** (Muhammed b. Hanefiyye’den sonra imametin oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed’e intikal ettiğine inanan Keysâniyye Şiası’na bağlı bir grup) c. XVI, s. 415. (bkz. Ebû Hâşim, Abdullah b. Muhammed; Keysâniyye)
73. **“Hattâbiyye”** (Ebu’l-Hattâb el-Esedî tarafından kurulan aşırı bir Şii fırka) c. XVI, s. 492. (Hasan Onat)
74. **“Haydariyye”** (Nusayriyye’nin IX./XV. yüzyıldaki reislerinden Ali el-Haydarî’ye nispet edilen ve Gaybiyye adıyla da anılan kollarından biri) c. XVII, s. 35. (bkz. Nusayrîlik)
75. **“Hayyâtîyye”** (Mutezile âlimlerinden Ebû’l-Hüseyn el-Hayyât’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XVII, s. 106. (bkz. Hayyât, Ebû’l-Hüseyn)
76. **“Hâzimiyye”** (Haricî fırkalarından Acârîde’ye mensup Hâzim b. Ali’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XVII, s. 125. (bkz. Acârîde)
77. **“Heysamiyye”** (Kerrâmiyye âlimlerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Heysâm’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XVII, s. 290. (bkz. Kerrâmiyye)
78. **“Himâriyye”** (Allah’ın günaha sebep olan şeyleri yaratmayacağı görüşünden hareketle şarabın ilahî fiille değil imalatçısının fiiliyle meydana geldiğini ileri süren Askerimükrem Kaderileri’nden bir gruba verilen ad) c. XVII, s. 322. (bkz. Kaderiyye)

79. **“Hişâmiyye”** (Şia âlimlerinden Hişam b. Salim el-Cevalikî'nin görüşlerini benimseyenlere verilen isim) c. XVIII, s. 156. (bkz. Cevalikî, Hişam b. Salim)
80. **“Hişâmiyye”** (Mutezile âlimlerinden Hişam b. Amr el-Fuvatî'nin mensuplarına verilen isim) c. XVIII, s. 156. (bkz. Hişâm b. Amr)
81. **“Hişâmiyye”** (Şii âlimlerden Hişâm b. Hakem'in görüşlerini benimseyen ve Hakemiyye olarak da anılan Şii grup) c. XVIII, s. 156. (bkz. Hişâm b. Hakem)
82. **“Hulmâniyye”** (Müşebbihe'ye mensup Ebû Hulmân el-Farisi ed-Dimaşki'nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XVIII, s. 340. (bkz. Müşebbihe)
83. **“Hurûfilik”** (Fazlullah-ı Hurûfî'nin kurup geliştirdiği, harflerin esrarına dayanan batını bir akım) c. XVIII, s. 408. (Hüsamettin Aksu)
84. **“Hüseyniyye”** (Hariciler'den Ebu'l-Hüseyn adlı kişinin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XIX, s. 28. (bkz. Hariciler)
85. **“Hüseyniyye”** (İmametin Muhammed el-Bakır'dan Ebu Mansur el-İclî'ye ondan da oğlu Hüseyin'e intikal ettiğini ileri süren aşırı Şii Mansuriyye fırkasının bir kısmına verilen ad) c. XIX, s. 28. (bkz. İmamiyye, Keysaniyye)
86. **“Hüseyniyye”** (Hz. Peygamber neslinden olup torunu Hüseyin gibi Allah'a çağıranlara itaat etmenin gerekli olduğunu benimseyen Zeydiyye'den bir gruba verilen ad) c. XIX, s. 28. (bkz. Zeydiyye)
87. **“Hüzeliyye”** (Mutezile âlimlerinden Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf'ın görüşlerini benimseyen grup) c. XIX, s. 70. (bkz. Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf)
88. **“Hüzeliyye”** (Mutezile âlimlerinden Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf'ın görüşlerini benimseyen grup) c. XIX, s. 73. (bkz. Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf)
89. **“İbâziyye”** (Haricî fırkalarının en mutedili ve günümüze ulaşan tek kolu) c. XIX, s. 256. (Ethem Ruhi Fığlalı)
90. **“İbrahimiyye”** (Müşebbihe'den İbrahim b. Ebu Yahya el-Eselmî'ye nispet edilen bir fırka) c. XXI, s. 362. (bkz. Müşebbihe)

91. **“İmamiyye”** (İmameti dinin esaslarından kabul eden, bazen Şia ve İsnâaşeriyye ile eş anlamlı olarak kullanılan Şii fırkaların ortak adı) c. XXII, s. 207. (Mustafa Öz)
92. **“İshakıyye”** (Horasan Kerramileri’nden İshak b. Mahmeşaz’a mensup olan fırka) c. XXII, s. 547. (bkz. Kerramiyye)
93. **“İshakıyye”** (İshak b. Zeyd el-Hars’e nispet edilen ve Hz. Ali’nin nübüvvette Hz. Muhammed’e ortak olduğunu ileri süren aşırı bir Şii fırka) c. XXII, s. 547. (bkz. Nusayrîlik)
94. **“İshakıyye”** (Ahmer lakabıyla tanınan Ebu Yakup İshak b. Muhammed en-Nehaî el-Kûfi’ye nispet edilen ve Medain’de yayılmış olan aşırı bir Şii fırka) c. XXII, s. 547. (bkz. Nusayrîlik)
95. **“İskâfiyye”** (Bağdat Mutezilesi’nden Ebû Cafer el-İskâfi’nin mensuplarına verildiği söylenen isim) c. XXII, s. 553. (bkz. İskâfi, Ebû Cafer)
96. **“İsmailiyye”** (İsmail b. Cafer es-Sâdık’a nispet edilerek varlığını günümüze kadar sürdüren aşırı Şii mezhebi) c. XXIII, s. 128. (Mustafa Öz)
97. **“İsnâaşeriyye”** (On iki imam sistemini benimseyen Şii fırkası) c. XXIII, s. 142. (E. Ruhi Fığlalı, İlyas Üzüm)
98. **“Kâ’biyye”** (Mu’tezile âlimlerinden Ebu’l-Kasım el-Kâ’bî el-Belhî’ye nispet edilen bir fırka) c. XXIV, s. 42. (bkz. Kâ’bî)
99. **“Kaderiyye”** (Sorumluluk doğuran fiillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğini ileri süren itikadî mezhep) c. XXIV, s. 64. (İlyas Üzüm)
100. **“Kadiyanîlik”** (Mirza Gulam Ahmed Kadiyanî tarafından kurulan dinî hareket) c. XXIV, s. 137. (E. Ruhi Fığlalı)
101. **“Kameriyye”** (Hz. Ali’yi tanrılaştırarak ayda bulunduğunu kabul eden Nusayrî fırkası) c. XXIV, s. 276. (bkz. Nusayrîlik)
102. **“Kâmilîyye”** (Hz. Ali’ye ilk halife olarak biat etmeyen ashabin kâfir olduğunu ileri süren, hulûl ve tenâsüh telakkilerini benimseyen Ebû Kâmil adlı kişiye mensup bir fırka) c. XXIV, s. 285. (bkz. Gâliyye)
103. **“Karmatiler”** (Aşırı Şii İsmailiyye mezhebine mensup bir zümre) c. XXIV, s. 510. (Sabri Hizmetli)

104. **“Kat’iyye”** (İmam Musa el-Kâzım’ın ölümünü kabul eden Şia fırkalarına verilen isim) c. XXV, s. 55. (bkz. İmâmiyye)
105. **“Kerbiyye”** (Ebû Kerb ed-Darîr tarafından kurulan ve Muhammed b. Hanefiyye’nin imametini kabul edip onun ölmediğini ileri süren Keysâniyye fırkası) c. XXV, s. 275. (bkz. Keysâniyye)
106. **“Kerrâmiyye”** (III. yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Maverâünnehir’de ortaya çıkan itikadî mezhep) c. XXV, s. 294. (Sönmez Kutlu)
107. **“Keysâniyye”** (Muhammed b. Hanefiyye’nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şii grupların ortak adı) c. XXV, s. 362. (Mustafa Öz)
108. **“Keyyâliyye”** (Allah’ın insanı Ahmed isminin şekline uygun olarak yarattığını ve kendisinin kaim olduğunu ileri süren Ahmed b. Keyyâl’e bağlı aşırı Şii bir grup) c. XXV, s. 364. (bkz. Gâliyye)
109. **“Kilâziye”** (Nusayriliğin Muhammed b. Yunus el-Kilazi’ye nispet edilen kolu) c. XXV, s. 568. (bkz. Nusayrîlik)
110. **“Küllâbiyye”** (Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan âlimlerden Abdullah b. Said b. Küllâb el-Basri’nin görüşlerini benimseyenlere verilen isim) c. XXVI, s. 539. (bkz. İbn Küllâb)
111. **“Küreybiyye”** (Keysâniyye’nin bir kolu olan Kerbiyye’nin değişik bir okunuşu) c. XXVI, s. 568. (bkz. Keysâniyye)
112. **“Ma’bediyye”** (Hariciler’in Seâlibe koluna mensupken onlara muhalefet eden ve büyük çoğunluğunu kâfir sayan Ma’bed isimli kişinin mensuplarına verilen ad) c. XXVII, s. 283. (bkz. Seâlibe)
113. **“Ma’lûmiyye”** (Allah’a bütün isim ve sıfatlarını bilip iman etmenin gerekliliğini ileri süren ve Haricî fırkalarından birini oluşturan Acârîde’nin bir kolu) c. XXVII, s. 546. (bkz. Acârîde)
114. **“Ma’meriyye”** (Muammeriyye olarak da bilinen ve Mu’tezile kelâmcılarından Muammer b. Abbad’ın mensuplarına verilen ad) c. XXVII, s. 554. (bkz. Muammer b. Abbad)
115. **“Mansûriyye”** (Aşırı Şii’lerden Ebû Mansûr el-İclî’nin mensuplarına verilen ad) c. XXVIII, s. 17. (bkz. Ebû Mansûr el-İclî)

116. **“Mâtürîdiyye”** (Ebû Hanife ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin görüşleri etrafında oluşan kelim mektebi) c. XXVIII, s. 165. (Y. Şevki Yavuz)
117. **“Meçûliyye”** (Allah'ın bazı isim ve sıfatlarını bilip bazılarını bilmeyen kimsenin de mümin sayılacağını kabul eden ve Haricî fırkalardan birini oluşturan Acârîde'nin bir kolu) c. XXVIII, s. 288. (bkz. Acârîde)
118. **“Memtûre”** (İmamiyye Şiası içinde bir fırka) c. XXIX, s. 100. (İlyaz Üzüm)
119. **“Merîsiyye”** (Cehmiyye ile Mürcie'nin görüşlerini benimseyen Bişr b. Gıyâs el-Merîsi'ye nispet edilen fırka) c. XXIX, s. 199. (bkz. Bişr b. Gıyâs)
120. **“Meymûniyye”** (İrade, kader ve istitaat gibi konularda Acârîde'den ayrılan Meymûn b. İmran veya Meymûn b. Halid'in görüşlerini benimseyen bir tâli fırka) c. XXIX, s. 507. (bkz. Acârîde)
121. **“Muammeriyye”** (Muammer b. Abbâd'a nispet edilen Mu'tezilî fırka) c. XXX, s. 325. (bkz. Muammer b. Abbâd)
122. **“Mufaddaliyye”** (Hattâbiyye'ye mensup olan Mufaddal b. Ömer es-Sayrafi'nin görüşlerini benimseyen aşırı Şii fırkası) c. XXX, s. 367. (bkz. Hattâbiyye)
123. **“Muğîriyye”** (Muğîre b. Saîd el-İclî'nin görüşlerini benimseyen aşırı Şii fırkalarından) c. XXX, s. 377. (bkz. Gâliyye)
124. **“Muhammire”** (Dinî bir sembol olarak kırmızı elbise giyen ve değişik bölgelerde farklı isimlerle anılan aşırı fırka) c. XXXI, s. 2. (bkz. Gâliyye)
125. **“Muhammise”** (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e ulûhiyyet nispet eden aşırı fırka) c. XXXI, s. 2. (bkz. Gâliyye)
126. **“Muhtâriyye”** (Muhtâr es-Sekafi'ye nispet edilen bir Keysâniyye fırkası) c. XXXI, s. 57. (bkz. Keysâniyye)
127. **“Mukannaiyye”** (Mukanna el-Horasânî'ye nispet edilen aşırı Müşebbihe fırkası) c. XXXI, s. 125. (bkz. Mukanna el-Horasânî)

128. **“Mukâtiliyye”** (Mukâtil b. Süleyman’a nispetle anılan bir fırka) c. XXXI, s. 137. (bkz. Mukâtil b. Süleyman)
129. **“Müseviyye”** (Mûsâ el-Kâzım’ın imametini benimseyen ve onun ölmediğini, dünyaya tekrar geleceğini ileri süren fırka) c. XXXI, s. 242. (bkz. Mûsâ el-Kâzım)
130. **“Mutarrifiyye”** (Mutarrif eş-Şihabî’ye nispet edilen bir Zeydi fırkası) c. XXXI, s. 375. (bkz. Mutarrif eş-Şihabî)
131. **“Mu’tezile”** (İtikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren kelâm mezhebi) c. XXXI, s. 391. (İlyas Çelebi)
132. **“Mübârekiyye”** (İsmail b. Cafer es-Sadık’ın kölesi Mübârek’e nispet edilen, İsmail’in babasından önce öldüğünü ve imametin çocuklarına intikal ettiğini ileri süren fırka) c. XXXI, s. 428. (bkz. İsmailiyye)
133. **“Mübeyyiza”** (II. yüzyılda Maverâünnehir bölgesinde ortaya çıkıp beyaz elbise giydikleri için bu isimle anılan ve yaratıklarla Allah arasında benzerlik kuran aşırı fırka) c. XXXI, s. 436. (bkz. Müşebbihe)
134. **“Müfevvida”** (Âlemin yaratılışı ve idaresinin Hz. Peygamber’e, Ali’ye ve imamlara verildiğini ileri süren aşırı Şii grubu) c. XXXI, s. 500. (Mustafa Öz)
135. **“Mükremiyye”** (Mükrem el-İclî’ye nispetle anılan, Haricîler’in Seâlibe koluna mensup tâli fırka) c. XXXI, s. 533. (bkz. Seâlibe)
136. **“Mürctie”** (İslam’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasî fırka) c. XXXII, s. 41. (Sönmez Kutlu)
137. **“Müsta’liyye”** (İsmailiyye mezhebi bünyesinde 487/1094 yılındaki bölünme sonrasında ortaya çıkan iki önemli firkadan biri) c. XXXII, s. 116. (Mustafa Öz)
138. **“Müstedrekiyye”** (Kendilerinden öncekilerin anlayamadığı konuları kavradıklarını ileri süren tâli bir Neccâriyye fırkası) c. XXXII, s. 135. (bkz. Neccâriyye)
139. **“Nazzâmiyye”** (Basra Mu’tezile ekolünün kelamcılarından Nazzâm’ın görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XXXII, s. 469. (bkz. Nazzâm)

140. **“Neccâriyye”** (Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr’ın kurduğu kelam ekolü) c. XXXII, s. 482. (Mustafa Öz)
141. **“Necedât”** (I./VII. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Bahreyn ve Yemâme bölgelerinde yayılmış Haricî bir fırka) c. XXXII, s. 485. (Mustafa Öz)
142. **“Nekkâriyye”** (Tahert’teki Rüstemi imametini kabul etmedikleri için bu isimle anılan İbâziyye’nin ikinci büyük kolu) c. XXXII, s. 549. (bkz. İbâziyye)
143. **“Nizâriyye”** (İsmailiyye mezhebinin günümüze kadar gelen en önemli kolu) c. XXXIII, s. 200. (Mustafa Öz)
144. **“Nuaymiyye”** (Zeydiyye’den Nuaym b. Yemâm’a nispetle anılan bir fırka) c. XXXIII, s. 222. (bkz. Zeydiyye)
145. **“Nu’mâniyye”** (Muhammed el-Bâkır’ın öğrencilerinden Şeytânüttâk diye anılan Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali b. Nu’mân el-Ahvel’e nispet edilen aşırı bir fırka) c. XXXIII, s. 242. (bkz. Şeytânüttâk)
146. **“Nusayrılık”** (Hz. Ali’ye ilahlık isnat eden bâtınî bir fırka) c. XXXIII, s. 270. (İlyas Üzüm)
147. **“Râsibiyye”** (Muhakkime-i ülâ’dan Abdullah b. Vehb er-Râsibî’nin mensuplarına verilen ad) c. XXXIV, s. 458. (bkz. Abdullah b. Vehb er-Râsibî)
148. **“Râvendiyye”** (Muhammed b. Hanefiyye’nin oğlu Ebû Haşim’den sonra imametini Ali evladından Abbas evladına intikal ettiğini kabul eden Abdullah er-Râvendî mensuplarına verilen ad) c. XXXIV, s. 472. (bkz. Keysâniyye)
149. **“Rizâmiyye”** (Keysâniyye’den Râvendiyye bünyesinde mütalaa edilen, Ebû Müslim-i Horasanî’ye aşırı bağlılık gösteren Rizâm b. Rezm’e mensup bir fırka) c. XXXV, s. 147. (bkz. Kaysâniyye)
150. **“Sabbâhiyye”** (Hasan Sabbâh’ın Nizari-İsmailî mensuplarını ve muhaliflerini ortadan kaldırmak için kurduğu teşkilat) c. XXXV, s. 335. (bkz. Hasan Sabbâh)
151. **“Sâlihiyye”** (Zeydiyye’den Hasan b. Salih’in görüşlerini benimseyen ve Kesîrünneva el-Ebter’e nispetle Büttriyye diye de anılan fırka) c. XXXVI, s. 45. (bkz. Zeydiyye)

152. **“Sâlihiyye”** (Mürctie’den Salih b. Ömer’in görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XXXVI, s. 46. (bkz. Mürctie)
153. **“Sâlimiyye”** (İbn Sâlim el-Basrî tarafından kurulan ve tasavvufi eğilimler taşıyan bir kelâm fırkası) c. XXXVI, s. 50. (Cihat Tunç)
154. **“Saltiyye”** (Haricî firkalarından Acârîde’ye mensup Osman b. Ebû’s-Salt’ın görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XXXVI, s. 54. (bkz. Acârîde)
155. **“Seâlibe”** (Haricîler’in daha çok Horasan’da yayılan Acârîde kolundan ayrılmış tâli bir fırka) c. XXXVI, s.234. (Mustafa Öz)
156. **“Sebeiyye”** (Abdullah b. Sebe’ye nispet edilen ve Hz. Ali’nin ilahlığı, ölümsüzlüğü, Hz. Peygamber tarafından vasî tayin edildiği, ölmeyip geri döneceği gibi düşünceler ileri süren aşırı bir fırka) c. XXXVI, s. 244. (bkz. Abdullah b. Sebe)
157. **“Seb’iyye”** (Yedili devir inancını kabul eden eski İsmailî doktrinini benimseyenlere verilen isim) c. XXXVI, s. 253. (bkz. Bâtıniyye; Devir; İsmâiliyye)
158. **“Selefiyye”** (İtikadî konularda Kur’an ve Sünnet’in lafzına bağlı olan ve te’vili kabul etmeyen ekol) c. XXXVI, s. 399. (M. Sait Özervarlı)
159. **“Selmâniyye”** (Sahabeden Selmân-ı Farisî’yi yücelterek onun insanların hakikate giriş kapısı olduğunu iddia eden ve Siniyye diye de anılan aşırı gruplara verilen isim) c. XXXVI, s. 447. (bkz. Gâliyye; Selmân-ı Farisî)
160. **“Sem’âniyye”** (Keysâniyye Şiası’nın tâli gruplarından olup Beyân b. Sem’an’a nispet edilen ve daha çok Beyâniyye olarak bilinen aşırı fırka) c. XXXVI, s. 465. (bkz. Beyân b. Sem’an)
161. **“Sevbâniyye”** (Mürctie âlimlerinden Ebû Sevbân el-Mürciî’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XXXVI, s. 583. (bkz. Mürctie)
162. **“Sıfâtiyye”** (İlâhî sıfatların Allah’a nispetini benimseyenlere verilen ad) EK-2, s. 509. (İlyas Çelebi)
163. **“Siniyye”** (Selmân-ı Farisî’yi yücelterek onun hakikatlere giriş kapısı olduğunu iddia eden firkalara verilen isim) c. XXXVII, s. 252. (bkz. Gâliyye; Selmân-ı Farisî)

164. **“Sufriyye”** (İlk Haricî fırkalarından biri) c. XXXVII, s. 472. (Mehmet Dalkılıç)
165. **“Süleymâniyye”** (Cerîriyye diye de anılan ve Zeydiyye’den Süleyman b. Cerîr’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XXXVIII, s. 124. (bkz. Süleyman b. Cerîr)
166. **“Sümâmiyye”** (Mu’tezile ileri gelenlerinden Sümâme b. Eşres’in görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XXXVIII, s. 132. (bkz. Sümâme b. Eşres)
167. **“Sümeysiyye”** (Ca’fer es-Sadık’tan sonra imametin oğlu Muhammed’e intikal edeceğini kabul eden Yahya b. Ebû Sümeys’in mensuplarına verilen ad) c. XXXVIII, s. 134. (bkz. İmamiyye)
168. **“Sürhâbiyye”** (Hasan b. Zeyd zamanında Taberistan’da faaliyet gösteren Zeydiyye’den Sürhâb et-Taberî’ye nispet edilen ve Haşebiyye adıyla da anılan bir fırka) c. XXXVIII, s. 169. (bkz. Haşebiyye; Zeydiyye)
169. **“Sürhûbiyye”** (Zeydiyye’den Ebû’l-Cârûd Ziyad b. Münzir’in görüşlerini benimseyen Cârûdiyye’nin diğer adı) c. XXXVIII, s. 169. (bkz. Zeydiyye)
170. **“Şâbâsiyye”** (Lahsâ bölgesinde Benî Şâbâş diye anılan geniş ailenin liderlerine bağlı olan ve bölgede zaman zaman isyan çıkaran Karmatîler’in bölgesel adı) c. XXXVIII, s. 216. (bkz. Karmatîler)
171. **“Şahhâmiyye”** (Mu’tezile ileri gelenlerinden Ebû Yakub eş-Şahhâm’ın mensuplarına verilen isim) c. XXXVIII, s. 270. (bkz. Şahhâm)
172. **“Şemriyye”** (Mürcie’den Ebû Şemr’in görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XXXVIII, s. 508. (bkz. Mürcie)
173. **“Şemsiyye”** (Nusayrîliğin IX./XV. yüzyıldaki reislerinden Ali el-Haydarî’ye nispet edilen ve Haydariyye, Gaybiyye adlarıyla da anılan bir grup) c. XXXVIII, s. 530. (bkz. Nusayrîlik)
174. **“Şeybâniyye”** (Haricî fırkalarından Seâlibe’ye bağlı Şeybân b. Seleme’nin görüşlerini benimseyen grup) c. XXXIX, s. 47. (bkz. Seâlibe)

175. **“Şeyhiyye”** (Ahmed el-Ahsâi'nin düşünceleri etrafında teşekkül eden, sonraları Keşfiyye olarak da anılan İmamî-İsnâaşeri temelli dinî-kelâmî ekol) c. XXXIX, s. 84. (Mustafa Öz)
176. **“Şeytâniyye”** (Muhâliflerince Şeytânüttâk diye anılan aşırı Şii Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Ahvel'e nispet edilen Nu'maniyye fırkasının diğer adı) c. XXXIX, s. 104. (bkz. Şeytânüttâk)
177. **“Şîa”** (Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adı) c. XXXIX, s. 111. (Mustafa Öz, İlyas Üzüm)
178. **“Şuaybiyye”** (Haricî fırkalarından Acârîde'ye mensup Şuayb b. Muhammed'in görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XXXIX, s. 224. (bkz. Acârîde)
179. **“Şümeytiyye”** (İmamiyye'den Yahya b. Ebû Şümeyt'in mensuplarına verilen ad) c. XXXIX, s. 261. (bkz. İmamiyye)
180. **“Şürey'iyye”** (Allah'ın Hz. Peygamber, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e hulûl ettiğini ileri süren aşırı Şii Şürey'i'nin görüşlerini benimseyen galî fırka) c. XXXIX, s. 270. (bkz. Galiyye; Hulûl)
181. **“Ta'lîmiyye”** (Nasların dolayısıyla dinî gerçeklerin sadece masum imamın öğretimiyle bilinebileceğini ileri süren İsmailiyye'ye verilen adlardan biri) c. XXXIX, s. 548. (Mustafa Öz)
182. **“Tarâikiyye”** (Kerrâmiyye'nin Horasan'daki mensuplarını teşkil eden Hakaikiyye ve İshakiyye'den sonra kurucusu bilinmeyen üçüncü tâli kolu) c. XL, s. 15. (bkz. Kerrâmiyye)
183. **“Tayyâriyye”** (Hz. Peygamber'in amcazadesi Ca'fer-i Tayyâr'a – bazı rivayetlerde Ca'fer es-Sadık'a- mensubiyet iddia eden ve tenâsühe inanan aşırı bir Şii fırka) c. XL, s. 196. (bkz. Galiyye)
184. **“Temîmiyye”** (İmamiyye'den Zürâre b. A'yen et-Temîmî'nin Zürâriyye diye de anılan mensuplarına verilen ad) c. XL, s. 425. (bkz. İmamiyye)

185. **“Tümeniyye”** (Mürcie âlimlerinden Ebû Muâz et-Tümeni'nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XLI, s. 372. (bkz. Mürcie)
186. **“Ubeydiyye”** (Mürcie'den Ubeyd el-Mükteib'in görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XLII, s. 18. (bkz. Mürcie)
187. **“Ulyâiyye”** (Galiyye'den Ulyâ (Albâ) b. Zirâ'nın görüşlerini benimseyen aşırı bir Şii fırkası) c. XLII, s. 140. (bkz. Galiyye)
188. **“Umeyriyye”** (Hattâbiyye'ye mensup Umeyr b. Beyân el-İclî'nin görüşlerini benimseyen aşırı bir Şii fırkası) c. XLII, s. 150. (bkz. Hattâbiyye)
189. **“Usûliyye”** (İmamiyye Şiası geleneğinde dinî hükümlerin aklı istidlâl yoluyla elde edilebileceğini savunan ekol) c. XLII, s. 214. (Mustafa Öz)
190. **“Vâhidiyye”** (Kerrâmiyye'ye mensup olduğu belirtilen bir fırka) c. XLII, s. 439. (bkz. Kerrâmiyye)
191. **“Vaîdiyye”** (Büyük günah işleyen müminlerin ahirette şefaatten yararlanamayıp ebediyyen cehennemde kalacaklarını ileri süren Mu'tezile ve Hariciler'e verilen ad) c. XLII, s. 452. (bkz. va'd ve vaîd)
192. **“Vâkîfe”** (İmamın gerçekte ölmeyip tekrar dünyaya döneceğini ileri sürerek bir sonraki imamın imametini kabul etmeyen Şii gruplarına verilen ad) c. XLII, s. 487. (Mustafa Öz)
193. **“Vâsiliyye”** (Mu'tezile'nin kurucusu sayılan Vâsıl b. Atâ'nın kelâm anlayışını benimseyen grup) c. XLII, s. 541. (bkz. Vâsıl b. Atâ)
194. **“Vehhâbîlik”** (Muhammed b. Abdülvehhâb'a nispet edilen dini-siyasî akım) c. XLII, s. 611. (M. Ali Büyükkara)
195. **“Yemâniyye”** (Allah'ın insan suretinde olduğunu, yüzü dışında her organının yok olacağını ileri süren ve kıyameti inkâr eden Yemân b. Rebâb ile Muhammed b. Yemân el-Kûfi'nin görüşlerini benimseyen aşırı iki Şii fırkası) c. XLIII, s. 400. (bkz. Gâliyye)

196. **“Yezîdiyye”** (Daha çok Türkiye, Irak ve İran’da görülen senkretik bir inanç sistemi ve bu inanca mensup topluluklara verilen ad) c. XLIII, s. 525. (Ahmet Taşğın)
197. **“Yûnusiyye”** (Teşbih inancını benimsediği kaydedilen Yûnus b. Avn en-Nemîri’ye mensup Mürctie fırkalarından biri) c. XLIII, s. 613. (bkz. Mürctie; Müşebbihe)
198. **“Zâbrâşâiyye”** (Mâverâünnehir bölgesinde Ebû Âsım ez-Zâbrâşâi’ye nispet edilen küçük bir fırka) c. XLIV, s. 61. (Mustafa Öz)
199. **“Za’ferâniyye”** (Neccâriyye’ye mensup Ebû Abdullah İbnü’z-Za’ferâni’nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad) c. XLIV, s. 69. (bkz. Neccâriyye)
200. **“Zemîmiyye”** (İnsanları ilâh olan Ali adına hakka davet etmesi gerekirken kendi adına davet ettiği iddiasıyla Hz. Peygamber’i eleştiren aşırı gruplardan biri) c. XLIV, s. 238. (bkz. Galiyye)
201. **“Zemmiyye”** (Ebû Hâşim el-Cübbâi’ye nispet edilen Behşemiyye’ye muhalifleri tarafından verilen ad) c. XLIV, s. 240. (bkz. Ebû Hâşim el-Cübbâi)
202. **“Zeydiler”** (Zeydiliğin Yemen’de kurulan kolu) c. XLIV, s. 326. (İlyas Üzüm)
203. **“Zeydiyye”** (II./VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Küfe’de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen’de varlığını sürdüren ılımlı bir Şii fırkası) c. XLIV, s. 328. (Yusuf Gökâl, Fatih Yücel)
204. **“Ziyâdiyye”** (Mürctie’den Muhammed b. Ziyâd el-Kûfi’nin görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XLIV, s. 490. (bkz. Mürctie)
205. **“Ziyâdiyye”** (Haricîler’in Seâlibe kolundan Ziyâd b. Abdurrahman’ın görüşlerini benimseyen tâli bir fırka) c. XLIV, s. 490. (bkz. Seâlibe)
206. **“Zürâriyye”** (Aşırı Şia’dan ve Müşebbihe’den olduğu ileri sürülen Zürâre b. A’yen et-Temîmi’nin Temîmiyye diye de anılan mensuplarına verilen ad) c. XLIV, s. 577. (bkz. İmâmiyye; Müşebbihe)

B. KAVRAMLAR

1. **“Bab”** (Şia fırkalarının kendi mezhep büyükleri için kullandıkları dinî ünvan) c. IV, s. 359. (Metin Yurdagür)
2. **“Basriyyun”** (Mutezilenin Basra ekolüne mensup olan kelâmcılarına verilen ad) c. V, s. 117. (bkz. Mutezile)
3. **“Bedâ”** (Şii fırkalara göre Allah’ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişmeler meydana gelebileceğini ifade eden terim) c. V, s. 290. (Avni İlhan)
4. **“el-Belagu’l-Ekber”** (Batıniyye daïlerinin davet ettikleri kişileri dinî yükümlülüklerden muaf olduklarını inandırmak için uyguladıkları taktiklerin sonuncusu) c. V, s. 388. (bkz. Bâtıniyye)
5. **“Beraet”** (İlk üç halifeden ve ashabın çoğunluğundan uzaklaşma anlamında Şiilerce benimsenen bir ilke) c. V, s. 470. (bkz. Teberri)
6. **“Dâi”** (İslam dünyasında ortaya çıkan bazı fırkalarda mezhebi yayma yetkisi verilen kimsenin görev ünvanı) c. VIII, s. 420. (Mustafa Öz)
7. **“Dâruhikme”**, (Fatimiler’in propaganda amacıyla Kahire’de kurduğu kütüphane ve kültür merkezi) c. VIII, s. 537. (Mahmut Kaya)
8. **“Dâruttakiyye”** (Bazı itikadî fırkalarca muhaliflere karşı gerçek inancın gizlendiği yer anlamında kullanılan tabir) c. IX, s. 9. (bkz. Takıyye)
9. **“Devir”** (İsmailiyye’de insanlık tarihini oluşturduğu farz edilen yedili hiyerarşik silsilenin her bir dönemi için kullanılan terim) c. IX, s. 232. (Metin Yurdagür)
10. **“Ehl-i Beyt”** (Hz. Peygamber’in aile fertleri için kullanılan bir tabir) c. X, s. 498. (Mustafa Öz)
11. **“Ehl-i Bid’at”** (Asr-ı saadetten sonra ortaya çıkmış, şer’î bir delile dayanmayan bazı inanç ve davranışları benimseyen gruplar anlamında bir tabir) c. X, s. 501. (Yusuf Şevki Yavuz)
12. **“Ehl-i Ehvâ”** (İnanç ve davranışlarını beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar anlamında bir tabir) c. X, s. 505. (Yusuf Şevki Yavuz)

13. **“Fırka”** (Siyasî ve itikadî mezhepler için kullanılan bir terim) c. XIII, s. 35. (Bekir Topaloğlu)
14. **“Fırka-i Nâciye”** (Açıklama girilmemiş) c. XIII, s. 37. (bkz. Fırka, Mezhep)
15. **“Fidâî”** (Batınîler’in muhaliflerini tehdit etmek veya ortadan kaldırmak amacıyla yetiştirdikleri görevli) c. XIII, s. 53. (Tahsin Yazıcı)
16. **“Gadîr-i Hum”** (Hz. Ali’nin imameti açısından Şii gruplar nezdinde tarihi önem taşıyan yer) c. XIII, s. 279. (Ethem Ruhî Fığlalı)
17. **“Gâib”** (Şii fırkalarınca ölmediği halde insanlar arasından ayrıldığına ve bir gün döneceğine inanılan lider için kullanılan sıfat) c. XIII, s. 292. (Ethem Ruhi Fığlalı)
18. **“Gâliyye”** (Daha çok Şia’ya mensup olan ve aşırı düşünceler taşıyan gruplar için kullanılan, İslam toplumu tarafından tasvip edilmemeyi belirten bir terim) c. XIII, s. 333. (Mustafa Öz)
19. **“Gaybet”** (Özellikle İsnâaşeriyye inancında görülen, on ikinci imamın ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlenmesi manasında bir terim) c. XIII, s. 410. (Avni İlhan)
20. **“Harûrâ”** (Sıffin Savaşı’nda Hz. Ali’nin saflarından ayrılan Haricîler’in toplandığı yer) c. XVI, s. 261. (bkz. Haricîler)
21. **“Haşîşiyye”** (Ortaçağ’da Suriye’deki Nizari İsmilîler için kullanılan aşağılayıcı bir isim) c. XVI, s. 418. (Mustafa Öz)
22. **“Haşviyye”** (Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zahirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve teccime kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen ad) c. XVI, s. 426. (Metin Yurdagür)
23. **“Hüccet”** (Şia literatüründe genellikle imam ve ondan sonra en yetkili kişi anlamında kullanılan bir terim) c. XVIII, s. 451. (İlyas Üzüm)
24. **“Hüseyniyye”** (Şia’nın muharrem ayında toplu matem merasimlerini icra ettiği yerlerin genel adı) c. XIX, s. 28. (Mustafa Öz)

25. **“İmâmet”** (Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslam toplumunun dinî ve siyasî liderliği görevi), c. XXII, s. 201. (Mustafa Öz, Avni İlhan, M. Akif Aydın)
26. **“İsti’râz”** (Haricîler’in ve özellikle Ezârika fırkası mensuplarının kendilerinden olmayan Müslümanların din anlayışlarını sorgulamalarını ifade eden bir tabir), c. XXIII, s. 374. (Mustafa Öz)
27. **“Kaade”** (Haricî oldukları halde bu fırka mensuplarının bulunduğu yere hicret etmeyen ve düşmanlarıyla savaşmayan grubu ifade eden terim), c. XXIII, s. 589. (Mustafa Öz)
28. **“Kaimüzzaman”** (Genellikle İmamiyye’nin gaybet halinde bulunan on ikinci imamı Muhammed Mehdi el-Muntazar için kullanılan bir kavram), c. XXIV, s. 215. (bkz. Mehdi el-Muntazar)
29. **“Kâzimeyn”** (İmamiyye Şiası’nın en önemli ziyaret yerlerinden biri) c. XXV, s. 152. (Mustafa Öz)
30. **“Kerbelâ”** (Hz. Hüseyin’in türbesinin bulunmasından dolayı Şiiler’ce kutsal sayılan şehir) c. XXV, s. 271. (Mustafa Öz, Rıza Kurtuluş, Mustafa Uzun)
31. **“Mehdilik”** (Açıklama girilmemiş) c. XXVIII, s. 384. (Mustafa Öz)
32. **“Menzile Beyne’l-Menzileteyn”** (Mu’tezile’nin beş inanç esasından biri) c. XXIX, s. 161. (İlyas Çelebi)
33. **“Merci-i Taklid”** (İmamiyye Şiası’nda fetvasına başvuru alan en yetkili müctehid) c. XXIX, s. 172. (Hamid Algar)
34. **“Mestûr”** (İsmailiyye’de gizli imamı ifade eden bir terim) c. XXIX, s. 338. (Mustafa Öz)
35. **“Metâvile”** (Lübnan’daki İmamî İsnâaşerî Şiileri’nin mahallî adı) c. XXIX, s. 404. (Mustafa Öz)
36. **“Mezhep”** (Dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmî ve fikrî birikim) c. XXIX, s. 526. (İ. Üzüm, B. Topaloğlu, F. Koca)
37. **“Mihne”** (Bazı Abbasi halifeleri döneminde halku’l-Kur’an konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen ad) c. XXX, s. 26. (Hayrettin Yücesoy)

38. **“Milel ve Nihal”** (İslamî literatürde dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili eserlerin ortak adı) c. XXX, s. 57. (Ö. Faruk Harman)
39. **“Muattıla”** (Allah'ın zatını sıfatlarından tecrit edenlere verilen isim) c. XXX, s. 330. (Mustafa Sinanoğlu)
40. **“Muhakkime-i Ülä”** (Hükmün sadece Allah'a ait olduğu sloganyla Hz. Ali'ye karşı çıkan ilk Hariciler'e verilen ad) c. XXX, s. 398. (Mustafa Öz)
41. **“Mücessime”** (Allah'ı cisim olarak düşünenleri veya O'na cismanî özellikler nispet edenleri ifade eden bir terim) c. XXXI, s. 449. (İlyas Üzüm)
42. **“Müellihe”** (Hz. Ali'ye ulûhiyyet nispet eden aşırı fırkaları niteleyen bir terim) c. XXXI, s. 477. (Mustafa Öz)
43. **“Müşebbihe”** (Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzetme sonucunu doğuran inançları benimsemiş gruplara verilen ad) c. XXXII, s. 156. (Y. Şevki Yavuz)
44. **“Nâsibe”** (Şia'nın Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için kullandığı bir tabir) c. XXXII, s. 393. (Mustafa Öz)
45. **“Nâtık”** (Devir esası üzerine kurulan Bâtını İsmaili doktrininde yeni devreyi başlatan peygambere verilen ad) c. XXXII, s. 439. (bkz. Bâtıniyye, İsmailiyye)
46. **“Nâvûsiyye”** (Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra, onun hayatta bulunduğunu ve ortaya çıkıp dünyaya hâkim olacağını iddia eden Basralı Nâvûs isimli şahsın mensuplarına verilen ad) c. XXXII, s. 443. (bkz. İmâmiyye)
47. **“Niyâbet”** (İmamiyye anlayışına göre imamın gaybeti esnasında yetkilerini onun adına kullanma, kendisine vekâlet etme görevi) c. XXXIII, s. 164. (Mustafa Öz)
48. **“On iki imam”** (Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin ile birlikte Hüseyin'in neslinden gelen ve imam kabul edilen dokuz kişiye verilen isim) c. XXXIII, s. 350. (bkz. İsnâaşeriyye)
49. **“Osmâniyye”** (Başlangıçta Hz. Osman taraftarlarını, daha sonra ilk üç halifeyi meşrû görüp Havâric ile Şia dışında kalan Müslüman çoğunluğunu ifade eden terim) c. XXXIII, s. 480. (İlyas Üzüm)

50. **“Râcia”** (Sufriyye’ye mensup olan Sâlih b. Müserrah’tan ayrılıp onun hükümlerini kabul etmeyenlere verilen ad) c. XXXIV, s. 383. (bkz. Sufriyye)
51. **“Râfıziler”** (Başlangıçta Zeyd b. Ali’den ayrılan ilk İmamiler’e, daha sonra bütün Şii fırkaları ile Şii unsurları taşıyan bazı bâtinî gruplarına verilen isim) c. XXXIV, s. 396. (Mustafa Öz)
52. **“Rec’at”** (Bazı Şii gruplarına göre imamın ölümden veya gaybete girmesinden sonra zuhuru, İsnâaşeriyye Şiası’na göre ise kıyametin kopmasından önce imamların ve onlara zulmedenlerin yeniden dünyaya dönmesi anlamında bir terim) c. XXXIV, s. 504. (İlyas Üzüm)
53. **“Sâbbe”** (Hz. Peygamber’in vefatı üzerine Hz. Ali’ye destek vermeleri sebebiyle imamet konusunda ashabın büyük çoğunluğunu kusurlu sayan Şii gruplarına verilen isim) c. XXXV, s. 336. (Mustafa Öz)
54. **“Sâhibüzzaman”** (İmamiyye Şiası’nca beklenen mehdî olarak kabul edilen on ikinci imam Muhammed Mehdi el-Muntazar için kullanılan bir unvan) c. XXXV, s. 522. (bkz. Mehdi el-Muntazar)
55. **“Sâmit”** (Bâtinî İsmailîler’in yedili sisteminde nâlık ismi verilen peygamberden sonraki altı imamdan her birine verilen isim) c. XXXVI, s. 81. (bkz. Bâtiniyye, İsmailiyye)
56. **“Sefir”** (İsnâaşeriyye Şiası’na göre on ikinci imamın gaybeti döneminde onun adına faaliyetleri yürüten kişilere verilen unvan) c. XXXVI, s. 304. (Mustafa Öz)
57. **“Seneviyye”** (Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isim) c. XXXVI, s. 521. (Mustafa Sinanoğlu)
58. **“Takrîbü’l-Mezâhib”** (İslam mezheplerinin ve özellikle Ehl-i Sünnet ile Şia’nın ortak amaçlar etrafında hareket etmesi anlamında bir tabir) c. XXXIX, s. 467. (İlyas Üzüm)
59. **“Teberri”** (İmamiyye Şiası’nın devlet başkanlığı, dolayısıyla siyasi hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünmeyenlerle ilişkiyi kesmesi anlamında bir terim) c. XL, s. 214. (Mustafa Öz)

60. **“Tevellî”** (Devlet başkanlığı dolayısıyla siyasî hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünenlerle dostluk içinde bulunma anlamında İmamiyye Şiası’nca benimsenen bir esas; teberrînin karşıtı) c. XLI, s. 4. (bkz. teberrî)
61. **“Usûl-i Hamse”** (Mu’tezile mezhebinin beş inanç esasını ifade eden tabir) c. XLII, s. 211. (İlyas Çelebi)
62. **“Va’d ve Vaîd”** (Mu’tezile’nin beş temel prensibinden (usûl-i hamse) biri) c. XLII, s. 414. (Sönmez Kutlu)
63. **“Vasî”** (İmamiyye ve İsmailiyye Şiası’nda Hz. Peygamber’in daha hayatta iken yetkilerini ileriye dönük olarak kendisine devrettiğine inanılan kişi, vâris, temsilci) c. XLII, s. 546. (Mustafa Öz)

C. ŞAHISLAR

1. **“Abdullah b. İbaz”** (Haricî Fırkalarından İbaziye’nin Kurucusu) c. I, s. 109. (Ethem Ruhi Fığlalı)
2. **“Abdullah b. Meymun el-Kaddah”** (İsmâiliyye’nin dayandığı bâtını akideyi vazedip geliştirenlerden) c. I, s. 117. (Ethem Ruhi Fığlalı)
3. **“Abdullah İbn Sebe”** (İslam dünyasında ilk fitnenin ve Şiîliğin ortaya çıkmasında önemli rol oynadığı ileri sürülen şahıs) c. I, s. 133. (Ethem Ruhi Fığlalı)
4. **“Abdullah b. Vehb er-Rasibî”** (Muhakkime Haricîleri’nin ileri gelenlerinden biri) c. I, s. 141. (Ethem Ruhi Fığlalı)
5. **“Abdurrahman b. Rüstem”** (Kuzey Afrika İbadîleri’nin İmamı ve Rüstemîler Hanedanı’nın kurucusu) c. I, s. 170. (Sabri Hizmetli)
6. **“Abdulkahir el-Bağdadi”** (Eşarî Kelâmcısı) c. I, s. 245. (Ethem Ruhi Fığlalı)
7. **“Abdulvehhab b. Abdurrahman”** (Rüstemîler’in İbadiyye kolunun ikinci imamı) c. I, s. 284. (Ahmet Ağırakça)
8. **“Adî b. Müsafir”** (Adeviyye Tarikatının kurucusu sayılan ve sonradan Yezidîler tarafından da sahip çıkılan mutasavvıf ve fakih) c. I, s. 381. (Süleyman Uludağ)
9. **“Ali el-Hadi”** (Ali evladından biri ve on iki imamın onuncusu) c. II, s. 394. (Ahmet Saim Kılavuz)

10. “**Amr b. Ubeyd**” (Mutezile’nin kurucularından ve hadis rivayet eden ilk kelâmcılardan) c. III, s. 93. (Avni İlhan)
11. “**Atıyye b. Esved**” (Hariciler’in önde gelenlerinden, Ataviyye kolunun reisi) c. IV, s. 63. (Mustafa Öz)
12. “**Bahauallah, Mirza Hüseyin Ali**” (Babiliği Bahaîlik adıyla devam ettiren Mirza Hüseyin’in lakabı) c. IV, s. 475. (bkz. Bahaîlik)
13. “**Becelî, Ali b. Hüseyin**” (III. yüzyılda Fas Berberileri arasında Beceliyye diye bilinen Şii firkanın kurucusu) c. V, s. 286. (Mustafa Öz)
14. “**Becelî, Hasan b. Ali**” (Fas Berberileri arasında Beceliyye diye bilinen Şii firkanın kurucularından) c. V, s. 286. (Mustafa Öz)
15. “**Bekir b. Uhtü Abdülvahid**” (Büyük günah, kader ve ruyetullah konularına dair görüşleriyle tanınan ve Bekriyye mezhebinin kurucusu sayılan âlim) c. V, s. 362. (bkz. Bekriyye)
16. “**Beyan b. Sem’an**” (Aşırı Şia gruplarından Beyaniyye’nin kurucusu) c. VI, s. 28. (Şerafeddin Gölcük)
17. “**Beziğ b. Musa**” (Hattabiyye’ye bağlı Beziğiyye kolunun kurucusu) c. VI, s. 103. (bkz. Hattabiyye)
18. “**Bişr b. Mutemir**” (Bağdat Mutezilesi’nin kurucusu, tevellüd nazariyesinin mucidi) c. VI, s. 223. (Cihad Tunç)
19. “**Bürek es-Sarimî**” (Hüküm ancak Allah’ındır söylemini ilk dilendirdiği iddia edilen ve Muaviye’ye suikast girişiminde bulunan Haricî) c. VI, s. 492. (Ahmet Önkal)
20. “**Ca’d b. Dirhem**” (Tabiinden olup ilahî sıfatlar, halkulkuran ve insanın fiilleri gibi itikadî konuları ilk defa tartışmaya açan âlimlerden biri) c. VI, s. 542. (Mustafa Öz)
21. “**Ca’fer es-Sadık**” (İsnaaşeriyye’nin altıncı İsmailiyye’nin beşinci imamı, Ca’ferî fıkhnın kurucusu) c. VII, s. 1. (Mustafa Öz)
22. “**Câhiz**” (Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mutezile kelâmcılarından biri) c. VII, s. 20. (Ramazan Şeşen, Yusuf Şevki Yavuz)
23. “**Cehm b. Safvan**” (İlk kelâmcılardan, Cehmiyye fırkasının kurucusu) c. VII, s. 233. (Şerafeddin Gölcük)

24. “**Cennabî, Ebu Said**” (Karmatîler’in güçlü reislerinden) c. VII, s. 371. (Mustafa Öz)
25. “**Cennabî, Ebu Tahir**” (Bahreyn Karmatî Devleti’nin en güçlü reisi) c. VII, s. 372. (Mustafa Öz)
26. “**Cevalikî, Hişam b. Salim**” (İmamiyye Şiası’nın Mücessime’den sayılan ilk kelâmcılarından biri) c. VII, s. 437. (Yusuf Şevki Yavuz)
27. “**Corbin, Henry Eugénie**” (İslam düşüncesi ve özellikle İran-İsmailiyye felsefesi üzerinde yaptığı araştırmalarla tanınan Fransız şarkiyatçısı) c. VIII, s. 67. (H. Bekir Karlığa)
28. “**Cübbai, Ebû Ali**”, (Basra Mutezilesi reislerinden, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimi) c. VIII, s. 99. (Yusuf Şevki Yavuz)
29. “**Cülendâ b. Mes’ûd**”, (Uman İbazi imamlarının ilki ve önde geleni) c. VIII, s. 107. (E. Ruhi Fığlalı)
30. “**Derezî**” (Fatimî Halifesi Hâkim-Biemrillah’ın Türk asıllı daîsi ve Dürziliğe adını veren kişi) c. IX, s. 172. (bkz. Dürzilik)
31. “**Deylemî, Muhammed b. Hasan**” (Batıniyye’nin tenkidine dair eseriyle tanınan Zeydiyye âlimi) c. IX, s. 266. (bkz. Beyanü Mezhebi’l-Batıniyye)
32. “**Dırâr b. Amr**” (Basra Mutezilesi’nin ilk âlimlerinden) c. IX, s. 274. (Mustafa Öz)
33. “**Ebter, Kesirünnevâ**” (Zeydiyye’ye bağlı olan ve Bütriyye, Eberteriyye, Salihîyye gibi değişik adlarla tanınan fırkanın kurucularından biri) c. X, s. 83. (bkz. Zeydiyye)
34. “**Ebû Abdullah eş-Şîî**” (Kuzey Afrika’da Fatimî hâkimiyetinin kurulmasını sağlayan İsmailî daîsi) c. X, s. 85. (Mustafa Öz)
35. “**Ebû Azbe**” (Maturidiyye ile Eşariyye arasındaki görüş ayrılıkları hakkında yazdığı eseriyle tanınan Sünnî âlim) c. X, s. 101. (bkz. er-Ravzatü’l-Behiyye)
36. “**Ebû Beyhes**” (Haricîler’e bağlı Beyhesiyye kolunun kurucusu) c. X, s. 115. (bkz. Beyhesiyye)
37. “**Ebû Haşim, Abdullah b. Muhammed**” (Hz. Ali’nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye’nin büyük oğlu ve kendi devrinde

- Keysaniyye Şiası'na bağlı grupların imamı) c. X, s. 146. (Hasan Onat)
38. **“Ebû Haşim el-Cübbai”** (Behşemiyye fırkasının reisi ve Mutezile'nin büyük imamlarından biri) c. X, s. 146. (Avni İlhan)
39. **“Ebû Hatim el-İbazi”** (Kuzey Afrika'da İbaziyye mezhebinin imam ve kumandanlarından) c. X, s. 147. (Mustafa Öz)
40. **“Ebû Hatim er-Razî, Ahmed b. Hamdan”** (İsmailiyye'nin itikadî ve fikrî görüşlerini sistemleştiren ünlü daîsi) c. X, s. 148. (Yusuf Şevki Yavuz)
41. **“Ebû Mansur el-İclî”** (Aşırı Şii fırkalardan Mansuriyye'nin peygamberlik iddiasında bulunan kurucusu) c. X, s. 181. (Ethem ruhi Fığlalı)
42. **“Ebû Muâz et-Tümeni”** (Mürctie'ye bağlı Tümeniyye kolunun kurucusu) c. X, s. 190. (bkz. Mürctie)
43. **“Ebû Reşid en-Nisaburî”** (Mutezile'nin Basra ekolüne mensup son temsilcilerinden biri) c. X, s. 212. (Yusuf Şevki Yavuz)
44. **“Ebû Sevbân el-Mürciî”** (Mürctie'ye bağlı Sevbaniyye kolunun kurucusu) c. X, s. 229. (bkz. Mürctie)
45. **“Ebû Ubeyde, Müslim b. Ebû Kerîme”** (İbaziyye'nin gelişmesinde etkili olan âlimlerden biri) EK-1, s. 377. (Harun Yıldız)
46. **“Ebû Yakûb es-Sicistânî”** (Ünlü İsmailî daî ve âlimlerden) c. X, s. 252. (Avni İlhan)
47. **“Ebû Yezid en-Nükkârî”** (İbaziyye'nin Nükkâr koluna mensup olan ve Kuzey Afrika'da Fatimî hanedanını kuruluş dönemlerinde ciddi şekilde sarsan Haricî reisi) c. X, s. 259. (Ethem Ruhi Fığlalı)
48. **“Ebû'l-Carûd”** (Zeydiyye'ye bağlı Carûdiyye kolunun kurucusu) c. X, s. 309. (bkz. Zeydiyye)
49. **“Ebû'l-Feth ed-Deylemî”** (Yemen'de ilk kurulan Zeydî İmamları devletinin son lideri ve Zeydiyye'nin otuz altıncı imamı) c. X, s. 319. (M. Zeki Duman)
50. **“Ebû'l-Hattâb el-Meafirî”** (Trablusgarp'ta Cebelinefûse bölgesindeki İbaziler'in seçtikleri ilk imam) c. X, s. 324. (Mustafa Öz)

51. **“Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf”** (Basra ekolünün kurucusu Mutezili âlim) c. X, s. 330. (Metin Yurdagür)
52. **“Ebû'l-Meâlî, Muhammed b. Ubeydullah”** (Dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili en eski Farsça eser olan Beyânu'l-Edyan'ın müellifi İranlı yazar) c. X, s. 337. (bkz. Beyânu'l-Edyân)
53. **“Eşarî, Ebu'l-Hasan”** (Eşariyye mezhebinin kurucusu) c. XI, s. 444. (İrfan Abdulhamid)
54. **“Ettafeyyiş”** (XX. yüzyılda İbaziyye mezhebini Cezayir'de canlandıran din âlimi) c. XI, s. 500. (Sabri Hizmetli)
55. **“Fazlullah-ı Hurûfî”** (Hurufilik fırkasının kurucusu) c. XII, s. 277. (Hüsamettin Aksu)
56. **“Gassân el-Kûfî”** (Mürcie'ye bağlı Gassâniyye kolunun kurucusu) c. XIII, s. 396. (bkz. Mürcie)
57. **“Gaylân ed-Dımaşki”** (İrade hürriyeti konusundaki fikirleriyle ilk Kaderiyye fırkasının doğuşunu hazırlayan tabiîn dönemi âlimlerinden) c. XIII, s. 414. (Cihat Tunç)
58. **“Habîb el-Mektûm”** (İsmailîler'in gizlilik dönemindeki imamlarından) c. XIII, s. 372. (Hasan Onat)
59. **“Hadî-İlelhakk, Yahya b. Hüseyin”** (Yemen'de Zeydiler Devleti'nin kurucusu ve Zeydiyye mezhebinin önde gelen temsilcilerinden) c. XV, s. 17. (Saffet Köse)
60. **“Hafs b. Ebü'l-Mikdam”** (İbaziyye fırkalarından Hafsiyye'nin kurucusu) c. XV, s. 117. (bkz. İbaziyye)
61. **“Hakîm es-Semerkandî”** (İlk dönem Maturidi âlimlerinden) c. XV, s. 193. (Mustafa Can)
62. **“Hamdân Karmat”** (Kûfe çevresinde yaşayan ve kendi adına nispetle anılan Karmatîler'in lideri) c. XV, s. 445. (bkz. Karmatîler)
63. **“Hâmidî, İbrahim b. Hüseyin”** (Müsta'lî İsmailîleri'nden olan Tayyibî kolunun ikinci mutlak daîsi) c. XV, s. 462. (bkz. Müsta'liyye)
64. **“Hammâdî”** (Batınîlik hakkında yazdığı eserle tanınan Yemenli Sünnî âlim) c. XV, s. 489. (bkz. Keşfü Esrari'l-Batıniyye)

65. **“Hamza b. Edrek”** (Haricîler’in Acârîde fırkasına bağlı kollardan Hamziyye’nin kurucusu) c. XV, s. 510. (bkz. Acârîde)
66. **“Hamza b. Umare”** (Keysaniyye’nin kollarından Kerbiyye’nin önde gelen kişilerinden biri) c. XV, s. 516. (bkz. Keysaniyye)
67. **“Hasan el-Askerî, Hasan b. Ali”** (İsnâaşeriyye Şiası’nın on birinci imamı) c. XVI, s. 289. (Hamid Algar)
68. **“Hasan Sabbâh”** (İran’da Nizârî-İsmailî Devleti’nin kurucusu) c. XVI, s. 347. (Abdülkerim Özeydın)
69. **“Hasîbî”** (İbnü’n-Nusayr’dan sonra Nusayrîliğin ikinci kurucusu sayılan kişi) c. XVI, s. 383. (bkz. Nusayrîlik)
70. **“Hayyât, Ebu’l-Hüseyn”** (Mutezile’nin Bağdat ekolüne mensup kelâm âlimi) c. XVII, s. 103. (Şerafettin Gölcük)
71. **“Hişâm b. Hakem”** (Cafer es-Sadık ve oğlu Musa el-Kâzım döneminde İmamiyye kelâmının en önemli temsilcisi) c. XVIII, s. 153. (Mustafa Öz)
72. **“Hurkûs b. Züheyr”** (Hakem vakasında Hz. Ali’ye muhalefet eden ilk Haricî liderlerinden) c. XVIII, s. 390. (Mustafa Öz)
73. **“İbn Attâş”** (460 (1068) yılı başlarından itibaren yaklaşık otuz yıl süreyle İran’ın orta ve batı kısımlarından sorumlu İsfahan İsmailî daîsi) c. XIX, s. 340. (bkz. İsmailiyye)
74. **“İbn Bâbeveyh, Ebu’l-Hasan”** (İmamiyye Şiası’nın önde gelen âlimlerinden) c. XIX, s. 344. (İlyas Üzüm)
75. **“İbn Ebû Duâd”** (Abbasî Devleti’nde başkadılık yapan ve mihne olayında etkili olan Mutezili âlim) c. XIX, s. 430. (Yusuf Şevki Yavuz)
76. **“İbn Ebu’l-Azâfir”** (Tenâsüh ve hulûlü benimseyip ilahî ruhun önce Âdem’e, ondan peygamberlere ve imamlara hulûl ettiğini, on ikinci imamdan da kendisine geçtiğini ileri süren ve sefir olduğunu söyleyen aşırı Şii lider) c. XIX, s. 454. (bkz. Müşebbihe)
77. **“İbn Fûrek”** (Ebu’l-Hasan el-Eşarî’nin görüşlerini sistemleştiren Eşarî âlimi) c. XIX, s. 495. (Yusuf Şevki Yavuz)
78. **“İbn Havşeb”** (Yemen’de ilk İsmailî Devleti’ni kuran daî) c. XX, s. 35. (Eymen Fuâd Seyyid)

79. **“İbn Hay”** (Zeydiyye'nin kollarından, Kesirünnevâ el-Ebter'e nispetle Büttriyye diye de tanınan Salihyye'nin kurucusu, fıkıh ve kelâm âlimi) c. XX, s. 36. (bkz. Zeydiyye)
80. **“İbn Küllâb”** (Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan âlim) c. XX, s. 156. (Yusuf Şevki Yavuz)
81. **“İbn Mâlik el-Hammâdî”** (Yemen İsmaililiğine dair Keşfu Esrari'l-Batıniyye adlı eserin müellifi) c. XX, s. 169. (bkz. Keşfu Esrari'l-Batıniyye)
82. **“İbn Meserre”** (Tasavvufî eğilimleri ve Mutezilî görüşleriyle tanınan filozof) c. XX, s. 188. (Mustafa Çağrııcı)
83. **“İbn Mîsem”** (İmamiyye Şiası'nın ilk kelâmcılarından) c. XX, s. 201. (Mustafa Öz)
84. **“İbn Rûh”** (Onikinci imam Muhammed el-Mehdî'nin gaybete girişinden sonra ona vekâlet eden dört sefirin üçüncüsü) c. XX, s. 253. (bkz. Sefir)
85. **“İbn Sâlim”** (Basra'da Malikîler arasında yayılmış bir tasavvufî kelâm ekolü olan Sâlimiyye'nin kurucusu) c. XX, s. 305. (bkz. Sâlimiyye)
86. **“İbn Şâzân en-Nisâbüri”** (İmamiyye Şiası'nın erken devir kelâm ve fıkıh âlimi) c. XX, s. 370. (Yusuf Şevki Yavuz)
87. **“İbn Tabâtabâ, Ebu Abdullah”** (Abbasî Halifesi Me'mûn'un ilk yıllarında Kûfe'de isyan eden Şîi-Zeydî lider) c. XX, s. 383. (Mustafa Öz)
88. **“İbn Usfûr el-Bahrânî”** (İmamiyye Şiası'nın Ahbârîliği itidale yönlendiren âlimlerinden) c. XX, s. 430. (Mazlum Uyar)
89. **“İbnü'l-Cüneyd”** (Şîi Usûliyyûn ekolünün öncülerinden fıkıh ve kelâm âlimi) c. XXI, s. 5. (Mazlum Uyar)
90. **“İbnü'l-Murtazâ”** (Zeydiyye imamı ve âlimi) c. XXI, s. 141. (Mustafa Öz)
91. **“İbnü'r-Râvendî”** (Mülhidce fikirleri yansıtan eserleri ve müfrit Şîiliğiyle tanınan kelâm âlimi filozof) c. XXI, s. 179. (İlhan Kutluer)

92. **“İbnü’ş-Şelmegâni”** (İbn Ebu’l-Azâfir diye de anılan, tenasüh ve hulûlü benimseyen, mensuplarının ilah saydığı aşırı Şii lider) c. XXI, s. 220. (bkz. Müşebbihe)
93. **“İbnü’l-Vezîr, Ebu Abdullah”** (Zeydî-Selefi âlimi) c. XXI, s. 240. (M. Sait Özerverli)
94. **“İhsan İlâhî Zahîr”** (Pakistanlı mezhepler tarihi ve çağdaş dinî akımlar uzmanı) EK-1, s. 630. (K. Zafarullah Daudi)
95. **“İsmail b. Cafer es-Sâdık”** (Ca’fer es-Sâdık’ın büyük oğlu, İsmailiyye mezhebinin nispet edildiği imam) c. XXIII, s. 91. (Hasan Onat)
96. **“Ivanow, Vladimir”** (İsmailiyye mezhebi konusunda araştırmalarıyla tanınan Rus asıllı şarkiyatçı) c. XXIII, s. 487. (Mustafa Öz)
97. **“Kâ’bi”** (Mu’tezile âlimlerinden, Kâ’biyye fırkasının reisi) c. XXIV, s. 27. (Adil Bebek)
98. **“Kâdî Abdülcebbâr”** (Basra Mu’tezilesi’nin ünlü kelâmcısı ve Şafii fakih) c. XXIV, s. 103. (Metin Yurdagür, İlyas Çelebi, Tahsin Görgün, Mustafa Sinanoğlu)
99. **“Kalânisi, Ebü’l-Abbas”** (Erken dönem Ehl-i Sünnet kelâmcısı) c. XXIV, s. 223. (M. Sait Özerverli)
100. **“Kalhâtî”** (Umanlı İbâzî âlimi ve tarihçi) EK-2, s. 7. (Harun Yıldız)
101. **“Kandehlevî, Muhammed İlyas”** (Cemaat-i Tebliğ’in kurucusu Hindistanlı dinî lider) c. XXIV, s. 295. (Ö. Mahir Alper)
102. **“Katarî b. Fücâe”** (Hariciler’in Ezarika kolunun son lideri) c. XXV, s. 31. (Mustafa Öz)
103. **“Kâzım Reştî”** (Şeyhiliğin kurucusu Şeyh Ahmed el-Ahsâi’nin önde gelen müridi, Bahâilîğin teşekkülünde önemli rolü olan ve Bâbilîğin kurucusu Mirza Ali Muhammed’i etkileyen kişilerden biri) c. XXV, s. 152. (bkz. Bahâilik)
104. **“Kummî, Sa’d b. Abdullah”** (Şia fırkalarına dair kaleme aldığı el-Makalât ve’l-Fırak adlı eseriyle tanınan Şii âlimi) c. XXVI, s. 372. (bkz. el-Makalât ve’l-Fırak)

105. **“Kutluay, Yaşar”** (İslam ve Yahudi mezhepleri üzerine çalışmalarıyla tanınan ilahiyatçı) EK-2, s. 97. (Ümmügülsüm Şentürk)
106. **“Lewicki, Tadeusz”** (İbâziyye hakkındaki araştırmalarıyla tanınan Polonyalı şarkiyatçı, Arap dili uzmanı) EK-2, s. 157. (Harun Yıldız)
107. **“Ma’bed el-Cühenî”** (Kaderiyye diye anılan hür irade düşüncesinin ilk temsilcilerinden) c. XXVII, s. 281. (Mustafa Öz)
108. **“Malatî, Ebü'l-Hüseyn”** (Fıkıh, kıraat ve mezhepler tarihi âlimi) c. XXVII, s. 467. (Mustafa Öz, Avni İlhan)
109. **“Mâtürîdî”** (Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih) c. XXVIII, s. 146. (Şükrü Özen, Bekir Topaloğlu)
110. **“Mehdî el-Muntazar”** (İmamiyye Şiası'nca halen gaybet halinde olduğuna, gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp dünyada adaletli bir düzen kuracağına inanılan on ikinci imam) c. XXVIII, s. 376. (Mustafa Öz)
111. **“Meymûn b. Halid”** (Acârîde'nin tâli fırkalarından Meymûniyye'nin kurucusu olarak gösterilen kişi) c. XXIX, s. 505. (bkz. Acârîde)
112. **“Meymûn b. İmrân”** (Acârîde'nin tâli fırkalarından Meymûniyye'nin kurucusu olarak gösterilen kişi) c. XXIX, s. 505. (bkz. Acârîde)
113. **“Meymûn el-Kaddâh”** (İsmailî fikirlerin oluşumuna adı karışan Şîi ravisi) c. XXIX, s. 505. (Mustafa Öz)
114. **“Mirdâs b. Üdeyye”** (Basra Hariciliğinin önde gelen liderlerinden) c. XXX, s. 148. (İlyas Üzüm)
115. **“Mirza Ali Muhammed”** (XIX. yüzyılda İran'da ortaya çıkan Bâbîliğin kurucusu) c. XXX, s. 161. (bkz. Bahâîlik)
116. **“Mirza Beşîrüddin”** (Kadiyânîliğin kurucusu Mirza Gulâm Ahmed'in oğlu ve ikinci halifesi) c. XXX, s. 161. (Mustafa Öz)
117. **“Mirza Gulâm Ahmed”** (Kadiyânîliğin kurucusu) c. XXX, s. 162. (bkz. Kadiyânîlik)
118. **“Mirza Hüseyin Ali”** (Bahâîliğin kurucusu) c. XXX, s. 162. (bkz. Bahâîlik)

119. **“Muammer b. Abbâd”** (Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen âlimlerinden) c. XXX, s. 323. (Mustafa Öz)
120. **“Mufaddal b. Ömer”** (Aşırı Şii fırkası Hattâbiyye'nin kollarından Mufaddaliyye'nin kurucusu) c. XXX, s. 365. (bkz. Hattâbiyye)
121. **“Muğîre b. Saîd el-İclî”** (Aşırı Şii fırkalarından Muğiriyye'nin kurucusu) c. XXX, s. 376. (bkz. Gâliyye)
122. **“Muhammed b. Abdülvehhâb”** (Vehhâbiliğin kurucusu) c. XXX, s. 491. (Michael Cook, Mustafa Öz)
123. **“Muhammed Ali Lâhûrî”** (Kadiyânîliğin Lahor kolunun kurucusu, müellif) c. XXX, s. 500. (Azmi Özcan)
124. **“Muhammed b. Ali eş-Şelmegânî”** (Müşebbihe'den Azâfire fırkasının kurucusu olup İbn Ebû'l-Azâfir diye de anılan, mensuplarının ilah saydığı aşırı Şii lideri) c. XXX, s. 503. (bkz. Müşebbihe)
125. **“Muhammed el-Bâkır”** (İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmailiyye'nin dördüncü imamı) c. XXX, s. 506. (Mustafa Öz)
126. **“Muhammed el-Cevâd”** (İsnâaşeriyye'nin dokuzuncu imamı) c. XXX, s. 514. (Mustafa Öz)
127. **“Muhammed b. İsmail el-Mektûm”** (İsmaililer'in yedinci imamı) c. XXX, s. 544. (Farhad Daftary)
128. **“Muhammed b. Kerrâm”** (Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Kerrâmiyye fırkasının kurucusu) c. XXX, s. 549. (Sönmez Kutlu)
129. **“Muhammed b. Osman”** (On ikinci imam Muhammed el-Mehdî'nin gaybete girişinden sonra onunla irtibat kurduğu söylenen dört sefirin ikincisi) c. XXX, s. 563. (bkz. Sefir)
130. **“Muhammed b. Şebîb”** (Basra ekolüne bağlı Mu'tezile âlimi) c. XXX, s. 573. (Adil Bebek)
131. **“Muktenâ, Bahâeddin”** (Dürzîlik'te peygamber derecesinde görülen “dört hudûd”un dördüncüsü) c. XXXI, s. 146. (bkz. Dürzîlik)
132. **“Mûsâ el-Kâzım”** (İsnâaşeriyye'nin yedinci imamı) c. XXXI, s. 219. (Mustafa Öz)

133. **“Mutarrif eş-Şihâbî”** (Yemen’de kendi adıyla anılan Zeydi fırkasının kurucusu) c. XXXI, s. 374. (İlyas Üzüm)
134. **“Mükrem el-İclî”** (Haricîler’in Seâlibe kolunun tâli fırkalarından Mükremiyye’nin kurucusu) c. XXXI, s. 533. (bkz. Seâlibe)
135. **“Nâfi b. Ezrak”** (Haricîler’in Ezârika fırkasının lideri) c. XXXII, s. 289. (Mustafa Öz)
136. **“Nazzâm”** (Basra Mu’tezile ekolünün ileri gelen kelimcilerinden, Nazzâmiyye kolunun kurucusu) c. XXXII, s. 466. (İlyas Çelebi)
137. **“Neccâr, Hüseyin b. Muhammed”** (Neccâriyye fırkasının kurucusu) c. XXXII, s. 481. (Mustafa Öz)
138. **“Necde b. Âmir”** (Bahreyn ve Yemame’de yayılan bir tâli Haricî fırkasının lideri) c. XXXII, s. 484. (Mustafa Öz)
139. **“Nesefî, Ebü’l-Muîn”** (Maturidî’nin kurduğu Sünnî kelam mezhebinin geliştiren âlim) c. XXXII, s.568. (Y. Şevki Yavuz)
140. **“Nevbahtî, Hasan b. Mûsa”** (Şîî âlimi) c. XXXIII, s. 35. (İlyas Üzüm)
141. **“Nizâr b. Müstansır”** (Fatimî halifesi Müstansır-Billâh’ın büyük oğlu ve İsmailiyye’nin iki büyük kolundan Nizâriyye’nin imamı) c. XXXIII, s. 199. (bkz. Nizâriyye)
142. **“Nu’mân b. Muhammed”** (İsmailî doktrininin kurucularından, Fâtimî başkadısı ve başdâisi) c. XXXIII, s. 237. (Şükrü Özen)
143. **“Osman b. Ebü’s-Salt”** (Haricî fırkalarından Acâride’nin tâli bir grubu olan Saltiyye’nin kurucusu) c. XXXIII, s. 464. (bkz. Acâride)
144. **“Osman b. Saîd”** (İmâmiyye Şiası’nda on ikinci imam olarak kabul edilen Mehdî el-Muntazar’ın küçük gaybeti sırasında ona vekâlet eden dört sefirin ilki) c. XXXIII, s. 473. (bkz. Sefir)
145. **“Râşidüddin Sinan el-İsmailî”** (VI./XII. yüzyılın son yarısında Suriye’nin çeşitli bölgelerindeki kalelerde varlığını sürdüren Nizârî İsmâilî cemaatinin önde gelen daîsi ve lideri) c. XXXIV, s. 467. (Farhad Daftary)
146. **“Rizâm b. Rezm”** (Aşırı Şîî Keysâniyye’den Rizâmiyye fırkasının kurucusu) c. XXXV, s. 147. (bkz. Keysâniyye)

147. **“Sa’lebe b. Mişkân”** (Haricî fırkalarından Acârîde’nin kolu Seâlibe’nin kurucusu) c. XXXVI, s. 28. (bkz. Seâlibe)
148. **“Semerri”** (İmamiyye Şiası’nda on ikinci imam olarak kabul edilen Mehdî el-Muntazar’ın küçük gaybeti sırasında ona vekâlet eden dört sefirin sonuncusu) c. XXXVI, s. 487. (bkz. Sefir)
149. **“Subhiezel”** (Bâbilîğin kurucusu Mirza Ali Muhammed eş-Şirazî’nin ölümünden sonrası için tayin ettiği vekili, Ezeliyye adıyla anılan Bahâî kolunun lideri) c. XXXVII, s. 453. (bkz. Bahâilik)
150. **“Süleym b. Kays”** (Şia’ya dair temel itikadî dayanaklarla ilgili rivayetlerin atfedildiği tâbiin neslinden Şiî âlimi) EK-2, s. 540. (Y. Şevki Yavuz)
151. **“Süleyman b. Cerîr”** (Zeydiyye’nin tâli fırkalarından Süleymaniyye veya Cerîriyye’nin kurucusu) c. XXXVIII, s. 82. (Muhammed Aruçi)
152. **“Sümâme b. Eşres”** (Bağdat Mu’tezilesi’nin önemli şahsiyetlerinden biri) c. XXXVIII, s. 130. (Muhammed Aruçi)
153. **“Şehîd-i Evvel”** (Usûliyye akımının öncülerinden ve Cebeliamil ekolünün kurucusu Şiî âlimi) c. XXXVIII, s. 437. (A. Hakan Çavuşoğlu)
154. **“Şehristânî”** (el-Milel ve’n-Nihal adlı eseriyle tanınan Ortaçağ İslam dünyasının en meşhur dinler tarihçisi) c. XXXVIII, s. 467. (Ö. Faruk Harman, Mustafa Sinanoğlu)
155. **“Şemmâhî”** (İbâziyye fırkasının önemli şahsiyetlerine dair Kitabü’s-Siyer adlı eseriyle tanınan âlim) c. XXXVIII, s. 507. (bkz. Kitabü’s-Siyer)
156. **“Şeybân b. Seleme”** (Haricî fırkalarından Seâlibe’ye bağlı Şeybâniyye’nin kurucusu) c. XXXIX, s. 38. (bkz. Seâlibe)
157. **“Şuayb b. Muhammed”** (Haricî fırkalarından Acârîde’nin tâli bir grubu olan Şuaybiyye’nin kurucusu) c. XXXIX, s. 223. (bkz. Acârîde)
158. **“Tümeni”** (Mürchie’ye bağlı Tümeniyye kolunun kurucusu) c. XLI, s. 372. (bkz. Mürchie)

159. **“Tûsî, Ebû Ca’fer”** (İmamiyye Şiası’na mensup çok yönlü âlim) c. XLI, s. 433. (Mustafa Öz)
160. **“Ubeydullah el-Mehdî”** (İlk zâhir İsmailî imamı ve Fatımîler’in kurucusu) c. XLII, s. 23. (Mustafa Öz)
161. **“Vâsıl b. Atâ”** (Mu’tezile’nin kurucusu olarak bilinen âlim) c. XLII, s. 539. (Muhammed Aruçi)
162. **“Yahya b. Ebû Şümeyt”** (İmamiyye’den Şümeytiyye fırkasının kurucusu) c. XLIII, s. 243. (bkz. İmamiyye)
163. **“Zeyd b. Ali”** (Hz. Hüseyin’in torunu, Zeydiyye mezhebinin imamı) c. XLIV, s. 313. (Saffet Köse)
164. **“Zeynelâbidîn”** (İsnââşeriyye’nin dördüncü ve İsmailiyye’nin üçüncü imamı kabul edilen tabîi) c. XLIV, s. 365. (Ahmet Saim Kılavuz)
165. **“Ziyâd b. Asfar”** (İlk dönem Haricî fırkalarından Sufriyye’nin kurucusu olarak kabul edilen kişi) c. XLIV, s. 480. (bkz. Sufriyye)

D. ESERLER

1. **“el-Bakuretü’s-Süleymaniyye”** (Adanalı Süleyman Efendi’nin Nusayrîler’in gizli inanç ve ibadetlerini ifşa ettiği eseri) c. IV, s. 548. (Mustafa Öz)
2. **“el-Beyân”** (Babilîğin kurucusu Mirza Ali Muhammedin Babilerce kutsal sayılan eseri) c. VI, s. 25. (bkz. Bahaîlik)
3. **“Beyanü’l-Edyan”** (Ebu’l-Meali’nin dinler ve mezheplere dair eseri) c. VI, s. 33. (Mehmet Aydın)
4. **“Beyanu Mezheb-i Batıniyye”** (Zeydî Muhammed b. Hasan ed-Deylemî’nin Batıniyye’nin tenkidine dair eseri) c. VI, s. 33. (Mustafa Öz)
5. **“Biharü’l-Envar”** (Muhammed Bakır el-Meclisî’nin Şii-İmamî rivayetlerin tamamını içine alacak tarzda hazırladığı Arapça derleme eseri) c. VI, s. 139. (Mustafa Öz)
6. **“Debistân-ı Mezahib”** (Çeşitli din ve mezhepleri özellikle XI./XVII. yüzyılda Hindistan’ın dinî durumunu konu edinen müellifi meçhul Farsça eser) c. IX, s. 65. (Mehmet Aydın)

7. **“Evâilü’l-Makalât”** (Şeyh Müfid’in İmamiyye akaidine dair eseri) c. XI, s. 514. (Mustafa Öz)
8. **“el-Fark beyne’l-Fırak”** (Abdülkahir el-Bağdadi’nin İslam Mezhepleri Tarihi hakkındaki eseri) c. XII, s. 172. (Ethem Ruhi Fığlalı)
9. **“el-Fasl”**, (İbn Hazm’in dinler ve mezheplere dair eseri) c. XII, s. 215. (Yusuf Şevki Yavuz)
10. **“Fazlu’l-İtizal”** (Kadi Abdulcebbar’ın Mutezile’nin üstünlüğüne dair eseri) c. XII, s. 286. (bkz. Kadi Abdulcebbar)
11. **“Fedaihu’l-Batıniyye”** (Batıniyye gruplarının görüşlerini reddetmek amacıyla Gazzalî tarafından kaleme alınan eser) c. XII, s. 291. (Avni İlhan)
12. **“Fedaihu’l-Mutezile”** (İbnü’r-Ravendi’nin Mutezile mezhebini tenkit etmek için kaleme aldığı ve Ebu’l-Hüseyin el-Hayyât’ın el-İntisar ve’r-Red adlı kitabıyla cevaplandığı eser) c. XII, s. 292. (bkz. el-İntisar)
13. **“Fıraku’ş-Şîa”** (İmamiyye âlimlerinden Hasan b. Musa en-Nevbahtî’nin Şîa fırkalarına dair eseri) c. XIII, s. 30. (İlyas Üzüm)
14. **“el-Fusûl”** (Nasîrüddin et-Tûsî’nin metafiziğe ve on iki imam nazariyesine dair eseri) c. XIII, s. 229. (bkz. Tûsî, Nasîrüddin)
15. **“el-İktisâd”** (Ebû Cafer et-Tûsî’nin Şîa inançlarına dair eseri) c. XXII, s. 56. (İlyas Üzüm)
16. **“el-İntisâr”** (Ebu’l-Hüseyin el-Hayyât’ın İbnü’r-Ravendi’nin Fadihatu’l-Mutezile adlı eserine yazdığı reddiye) c. XXII, s. 357. (Şerafettin Gölcük)
17. **“İstivânâme”** (Hurûfilîğin önemli şahsiyetlerinden Emir Gıyaseddin’in kaleme aldığı, fırkanın kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî’nin hayatı, fikirleri, halifeleri hakkında bilgi veren ana kaynaklardan biri) c. XXIII, s. 405. (bkz. Emir Gıyaseddin)
18. **“el-İ’tikâd”** (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki’nin Ehl-i Sünnet akaidine dair eseri) c. XXIII, s. 457. (Metin Yurdağür)
19. **“Keşfü Esrâri’l-Bâtıniyye”** (İbn Mâlik el-Hammadi’nin Batınîler ve Karmatîler’e dair risalesi) c. XXV, s. 319. (Avni İlhan)
20. **“Kitabu’l-Mecmû”** (Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî’ye izâfe edilen ve Nusayrîliğin kutsal metni kabul edilen eser) c. XXVI, s. 110. (bkz. Nusayrîlik)

21. **“Kitabu’s-Siyer”** (Ebu’l-Abbas eş-Şemmahî’nin İbaziyye’nin önemli şahsiyetlerine dair biyografik eseri) c. XXVI, s. 115. (Mustafa Öz)
22. **“Kütüb-i Erbaa”** (İmamiyye Şiası’nın dört temel hadis kitabı) c. XXVII, s. 4. (İlyas Üzüm)
23. **“el-Makalât ve’l-Fırak”** (Sa’d b. Abdullah el-Kummi’nin Şia mezhebinin kollarına dair eseri) c. XXVII, s. 405. (Mustafa Öz)
24. **“Makalâtü’l-İslamiyyîn”** (Ebü’l-Hasan el-Eşari’nin itikadi İslam mezheplerine dair eseri) c. XXVII, s. 406. (Hasan Onat)
25. **“el-Milel ve’n-Nihal”** (Şehristânî’nin dinler, mezhepler ve felsefe tarihine dair eseri) c. XXX, s. 58. (Ö. Faruk Harman)
26. **“Minhâcu’l-Kerâme”** (İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’nin İsnâaşeriyye Şiası’nın imâmete dair görüşlerini savunduğu eseri) c. XXX, s. 109. (S. Sabri Yavuz)
27. **“Minhacu’s-Sünne”** (İbn Teymiyye’nin İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye ait Minhacu’l-Kerâme adlı esere yazdığı reddiye) c. XXX, s. 110. (S. Sabri Yavuz)
28. **“el-Muğni”** (Kâdi Abdülcebbâr’ın Mu’tezile’nin temel görüşlerine dair eseri) c. XXX, s. 382. (İlyas Çelebi)
29. **“el-Osmâniyye”** (Cahız’ın Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ali’den üstün olduğuna ve Şia’nın imamet konusundaki görüşlerinin eleştirisine dair eseri) c. XXXIII, s. 481. (İlyas Üzüm)
30. **“er-Ravzatü’l-Behiyye”** (Ebû Azbe’nin Maturidiyye ile Eş’ariyye arasındaki görüş ayrılıklarına dair eseri) c. XXXIV, s. 476. (İlyas Çelebi)
31. **“Ravzâtü’l-Cennât”** (Muhammed Bakır Hansârî’nin Şia’ya ve diğer mezheplere mensup âlimlerin biyografisine dair eseri) c. XXXIV, s. 476. (bkz. Hansârî, Muhammed Bakır)
32. **“er-Red ale’l-Cehmiyye”** (Osman b. Said ed-Darimi’nin bazı ilâhî sıfatlarla kader ve Kur’an’ın mahlûk oluşu konularında Cehmiyye ve Mu’tezile’nin görüşlerini eleştirdiği eseri) c. XXXIV, s. 512. (Bekir Topaloğlu)
33. **“es-Sîre ve Ahbarü’l-Eimme”** (Ebû Zekeriyya el-Vercelanî’nin İbâziyye âlimleri ve ileri gelenleriyle ilgili biyografi kitabı) c. XXXVII, s. 266. (bkz. Vercelanî, Ebû Zekeriyya)

34. **“Şerhu’l-Usûli’l-Hamse”** (Kadî Abdülcebbâr’ın Mu’tezile mezhebine benimsenen beş inanç esasını açıkladığı eseri) c. XXXVIII, s. 570. (İlyas Çelebi)
35. **“et-Tenbîh ve’r-Red”** (Ebu’l-Hüseyin el-Malati’nin İslam mezhepleri tarihine dair eseri) c. XL, s. 449. (bkz. Malatî, Ebu’l-Hüseyin)
36. **“Tuhfe-i İsnâşeriyye”** (Abdülaziz ed-Dihlevî’nin on iki imama bağlı Şia inancının eleştirisine dair Farsça eseri) c. XLI, s. 353. (Mustafa Öz)

SONUÇ VE BULGULAR

- İslam Mezhepleri Tarihi’nin klasik kaynakları olan “fırak”, “makalât” ve “milel-nihal” türü eserlerde adı geçen mezhep ve fırkalara ansiklopedi içerisinde yer alan maddelerde büyük oranda değinilmiştir. Dolayısıyla Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde yer verilen fırka ve mezhepler, genellikle “fırak” ve “makalât” türü eserlerde yer alan, hakkında fazla bilgi bulunmayan ve kurucusuna nispetle isimlendirilmiş bulunan yapılardır. Bu durum da ansiklopedi maddeleri hazırlanırken İslam Mezhepleri Tarihi disiplininin klasik kaynaklarının içerik ve formatının öncelikli olarak göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir.
- Küçük fırkalar, imkânlar dâhilinde müstakil olarak ele alınmak yerine çoğunlukla fırka kurucusunun isminin ele alındığı maddeye göndermede bulunularak bu maddeler içerisinde mütalaa edilmiştir. Bu durum da tarihte bir şekilde yer edinmiş fırkalar ile ilgili daha sınırlı bilgilerin ortaya konmasına neden olmuştur. Böylece göndermede bulunulan bazı maddeler, gönderme yapılan maddelerde yeterince işlenmemiş ve bold olarak yazılmamıştır. Örneğin “Amriyye” maddesi, “Amr b. Ubeyd” maddesine gönderme yapılmış ama bu madde içerisinde “Amriyye” ile ilgili bilgilerin bulunabilmesi için tüm maddenin okunması gibi bir zorunluluk hâsıl olmuştur. “Küllâbiyye”nin İbn Küllâb’a göndermede bulunduğu gibi bazı maddelerde ise maddenin tamamı okunmasına rağmen gönderme yapılan maddede yeterli bilgi bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu husus daha sistematik bir hale getirilerek

Küllâbiyye gibi bazı fırkalar müstakil olarak ele alınabilir. Mezhepler ve fırkalar için geçerli olan bu durumun kavram, şahıs ve eserler için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir.

- Tarihte yer edinmiş küçük fırkalarla ilgili yeterli bilgi bulunmamasında 73 fırka hadisinin gölgesi altında şekillenen tasnif sisteminin etkili olduğu söylenebilir. Zira bu rivayetin belirttiği 73 sayısı uyarınca “fırak” ve “makalât” eserlerinde bu sayıyı tutturma adına zorlama isimlendirmeler yapılarak aslında fırka hüviyeti taşımayan yapılar fırkaymış gibi tasnif sistemine dâhil edilmiştir. “Fırak” ve “makalât” eserleri taranarak oluşturulan Mezhepler Tarihi maddelerinin küçük fırkalarla ilgili bilgi yetersizliğinin bu durumla ilişkili olduğu söylenebilir.
- Bazı maddelerin fırka adı ya da kavram olarak konumlandırılmaları, sorunlu görülmektedir. Örneğin “Haşviyye” ya da “Haşîşiyye” maddeleri, kavram olarak ele alınmalarına rağmen bu maddelerin fırka olarak da değerlendirilmelerinin mümkün olduğu söylenebilir. Kavram-fırka ikilemi bağlamında Cehmiyye, Kaderiyye, Müces-sime ve Müşebbihe gibi yapıların da benzer bir sorunla karşı karşıya olduğunu belirtmek gerekir.
- Tarihte “İshakiyye” örneğinde görüldüğü gibi aynı adı taşıyan fakat farklı geleneklere mensup olan birçok fırka ortaya çıkmıştır.
- Günümüzde varlığını devam ettirmeyen klasik İslam mezheplerine ve fırkalara ek olarak içerisinde bulunduğumuz dönemde halâ var olan İslam mezheplerine ve bazı çağdaş İslam akımlarına da maddeler arasında yer verilmiştir. Ansiklopedinin bu yönüyle güncel bir boyuta sahip olduğunu belirtmek gerekir.
- Haricilik, Şia, Mutezile, Eşarilik ve Maturidilik gibi büyük İslam mezhepleri ile ilgili şahıs ve eserlere yeterli oranda yer verilmiştir. Bu mezheplerin teşekkül süreçleri, fikirleri, edebiyatı, yayıldığı bölgeler, yaşadığı farklılaşmalar ve kolları da ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
- İslam Mezhepleri Tarihi literatüründe yer alan eserlerin işlendiği maddelerin bazılarında eserin hangi ekole ait olduğu bildirilirken bazılarında eser-mezhep ilişkisinden sarf-ı nazar edilmiştir. Bu konuda bir metot birliği sağlanabilir.
- Ansiklopedide İslam Mezhepleri Tarihi’nin temel eserleri olarak görülen metinlerin tamamına yer verilmemiştir. Benzer bir şekilde

Mezhepler Tarihi disiplini ile ilgili kavramlar da sınırlı tutulmuştur.

- Tarihte yer edinmiş büyük İslam mezhepleri daha geniş ve kapsamlı bir biçimde ele alınırken kavram, şahıs, fırka ve eserler daha özlü bir araştırmaya konu edinilmiştir.
- Ansiklopedide yer verilen maddelerin İslam Mezhepleri Tarihi disiplini ile olan ilişkisinin yeterli oranda kurulamadığı görülmektedir. Dolayısıyla maddeler bazen Kelâm bazen de İslam Tarihi disipliniyle bağlantılı olarak işlenmiştir.
- Doğrudan İslam Mezhepleri Tarihi disiplininin ilgi alanına giren maddelerin büyük bir kısmı, ilgili alanın uzmanlarınca değil de daha çok Kelâm disiplininin uzmanları tarafından kaleme alınmıştır. İslam Mezhepleri Tarihi uzmanlarının madde yazımında daha ön planda olmalarının maddelerin sıhhati ve dolgunluğu açısından nispeten daha sağlıklı sonuçlar vereceğini ayrıca belirtmek gerekir.
- Ele alınan şahıslar, mezhep kurucusu ya da mezhebin teşekkülünde, tarihinde ve edebiyatının oluşmasında önemli rol oynayan şahıslardan oluşmaktadır. İslam mezhepleri ile ilgili araştırmalarda bulunan son dönem araştırmacılarına da ansiklopedi içerisinde yer verilmiştir.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde eser, kavram ve ekollere nispetle şahıslara çok daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bu da mezheplerin oluşumunda ve fikirlerinin yayılmasında ekollerin doktrinlerinden ziyade bu doktrinlerin taşıyıcıları konumunda bulunan şahısların daha belirgin bir rol oynadığına işaret etmektedir. Böylece denebilir ki mezhep olgusu bakımından kurumsallaşmış yapılar olan ekoller ve doktrinler kadar şahıslar da oldukça önemli bir yer tutmaktadır.
- Mezhep-fırka isimlerine ve şahıslara nispetle ansiklopedide yer verilen kavram ve eser sayısı çok daha azdır. Bu da tarihte varlık gösteren fırkaların büyük bir kısmının kendi edebiyatını ve terminolojisini oluşturmaktan uzak küçük çaplı yapılar olduğunu göstermektedir.

- “Fırka-i Naciye” gibi bazı önemli kavramların müstakil olarak ele alınmak yerine bir başka madde (fırka) içerisinde işlenmesi, Mezhepler Tarihi açısından son derece önemli bazı kavramların daha sınırlı bir biçimde ortaya konmasına neden olmuştur.
- İslam Mezhepleri Tarihi ile ilgili maddelerin büyük bir kısmı tek yazarlı olarak kaleme alınmıştır. Bu da ilgili maddelerin kısa ve özlü bir biçimde işlendiğine işaret etmektedir.
- Bazı maddelerin tanımlayıcı açıklamaları çok kısa tutulmuşken bazı maddelerinki çok uzun tutulmuştur. Bazı maddeler için ise tanımlayıcı açıklamalara yer verilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akalın, İsa. “Hadis İlmi Açısından Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nin (DİA) Tahlili”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, 13/25 (2015): 141-164.
- Altıntaş, F. Betül. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine Hadis Maddeleri Ekseninde Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Bilimname*, 29/2 (2015): 295-310.
- Altıntaş, F. Betül. “Encyclopaedia Of Islam Three” Üzerine Editör Everett K. Rowson ile Bir Söyleşi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 11/3 (2011): 205-212.
- Aykut, Ayhan. “Ansiklopedi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 217-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bardakçı, M. Necmettin. “Diyanet İslam Ansiklopedisi “İbn Meserre” Maddesi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 2/3-4 (2000): 117-134.
- Furat, Ahmet Subhi. “Arap Edebiyatında İlk Ansiklopedik Eserler”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 7/1-2 (1978): 299-308.
- Köprülü, Orhan F. “İslâm Ansiklopedisinin Mahiyet ve Kıymeti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 12/3 (Mayıs-Haziran 1973): 161-162.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. I-XLIV, Ek-1, Ek-2.

Uzun, Nihat. “Kur’an Surelerini İslam Ansiklopedisi’nden Okumak”,
Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim], 12/3
(2012): 89-113.

Yaman, Ahmet. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)
Üzerinde Fıkıh Merkezli Eleştirel Bir Okuma”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2000), 119-140.